

UDK 811.163.42–112
Izvorni znanstveni rad
Primljen 15. ožujka 2000.
Prihvaćen za tisak 3. listopada 2000.

Dragica Malić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
E-mail: *dmalic@ihj.hr*

NOVO PALJETKOVANJE

Rad je nastavak istraživanja provedenog u “Raspravama” 23–24. Predočava se leksik vezan uz vjeru i crkvu u najstarijim hrvatskim molitvenicima – Vatikanskom (V¹) i Akademijinu (A) – dubrovačke provenijencije.

U ovom se prilogu predočava leksik iz vjersko-crkvenoga tematskoga kruga iz dvaju najstarijih hrvatskih (dubrovačkih) molitvenika, podijeljen u nekoliko tematskih blokova. U prethodnom su prilogu (“Rasprave” 23–24) navedeni osnovni podaci o najstarijim hrvatskim molitvenicima, od kojih se za raščlambu izdvajaju dva najranija, a objašnjen je i naziv *molitvenik* za zbir oficijских tekstova i molitava za redovničku upotrebu. Zanimljivost je ovoga istraživanja u supostavljanju građe iz dvaju molitvenika između kojih se pretpostavlja vremenski razmak od svega pedesetak godina i od kojih *Akademijin molitvenik* (oko 1450.) u odnosu na *Vatikanski* (oko 1400.) predstavlja mlađu redakciju priređivanja oficijских tekstova na hrvatskom jeziku dubrovačke dijalekatske obojenosti. Pri tome treba imati na umu poznatu znanstvenu činjenicu prisutnosti crkvenoslavenskih matica hrvatske redakcije u temeljima hrvatskih oficijских tekstova na narod-

nom jeziku i njihovo redigiranje prema latinskom tekstu Biblije¹, koje je – ovisno o znanju i sposobnosti priređivača teksta – unosilo u priređivani tekst bilo utočnjavanje prijevoda, bilo još više nejasnoća u odnosu na prethodni tekst. Druga se zanimljivost očituje u podudarnosti mnogih molitvenih, odnosno oficijских izričaja i formula s onima koje se i danas upotrebljavaju, što govori o više od šest stotina godina dugom kontinuitetu i prostornoj objedinjenosti vjerskog izražavanja na hrvatskom narodnom jeziku. Treba napomenuti da ovaj rad ne ide za sveobuhvatnošću građe jer je preobilna za ovako zamišljen prikaz. Ovom je prigodom pozornost prvenstveno usmjerena na neke konkretne pojmove i osobe iz vjersko-crkvenog pojmovnika, dok su apstraktni pojmovi, mnogobrojni pridjevi vezani uz vjersko-crkveno pojmvlje i glagoli ostali po strani ukoliko nisu usput spomenuti uz obrađivano pojmvlje. Isto je tako izostavljen opći leksik ukoliko nije izravno u vezi s vjersko-crkvenim pojmovnikom. Ponekad se radi usporedbe citiraju i ostali dostupni dubrovački molitvenici: Ć – *Ćirilčki dubrovački molitvenik* tiskan u Veneciji 1512.; T – *Prvi tiskani hrvatski molitvenik* tiskan vjerojatno u Dubrovniku između 70-ih i 90-ih godina 15. st.²; F – *Franjevački dubrovački molitvenik* s kraja 16. st. – Knjižnica Male braće u Dubrovniku.³ Za dosadašnju potvrđenost/nepotvrđenost pojedinih riječi pozivamo se na AR kao jedini jezičnopovijesni rječnik, svjesni njegovih nedostataka s obzirom na zastupljenost najstarijih hrvatskih tekstova u njemu, uslijed koje su hrvatske potvrde i za najstarije riječi često tek iz 16.–17. st. Pri navođenju potvrđenosti pojedinih riječi u tom rječniku uglavnom se služimo njegovim kraticama, pretpostavljajući da su u stručnoj javnosti dovoljno poznate.

---

¹ F. Fancev (1934, *passim*).

² V. Putanec (1985).

³ Ć – prema: Rešetarovoj transliteraciji u: M. Rešetar i Ć. Đaneli (1938); T – prema: C. Giannelli (1934) u: *Djela JAZU* 31; F – prema Fancevljevim bilješkama uz izdanje V¹ u: *Djela JAZU* 31.

1. Vjera

Temeljni leksem *vjeral/vira*⁴ dolazi u oficijskim tekstovima samo jednom u *Ofičju Svetoga Duha*, i to u značenju ‘vjeroispovijest, religija’: *i viru katoličasku tadaj pripovijedahu* V¹ 144r – *vjeru katoličasku tadaj pripovijedaše* A 100v. Pritom je potvrda za pridjev *katoličaski* iz V¹ dosad najstarija poznata.⁵ Inače se u oba molitvenika riječ *vjera* javlja u izvanoficijskim molitvama, i to pored navedenog značenja još i u značenju ‘vjerovanje, fides’. Tako, npr. iz V¹: *da ovi kruh ... s tolicim poklonom i strahom i ljubom tolikom vjerom [primim?]* 146v, *menje dajuće dobru sperancu, ljubav, vjeru i čistoću* 165v, *doanadeste člana vjere i deset zapovijedi Zakona krjepko vjerovati i održati menje činio* 166r i iz A: *O dušo ... odkupljena krvju Krstovom, vjerna vjerom* 102v, *On ti će vjeru održati* 103r, *Isprosi menje ... pravu vjeru, ufanje krjepko, karita soršenu* 139v. Pripadnici vjere su *vjerni*, *pravovjerni*, *vjerujući*. Npr. *Virnih Bože, svijeh stvoriteļu* V¹ 95v – *Vjernijeh Bože, svijeh kolicijeh stvoriteļu* A 130r, *Pravovirnih/vjernih Bože, svemu stvoriteļu...* V¹ 104v/A 66v, *Virnijeh duše, po milosti Božjoj počinite u miru* V¹ 61v, 143r, *daj vjernim tvoje tijelo* V¹ 151r, *duše svijeh vjernih pokojnih* V¹ 167r; *Da svijem mrtoijem vjernijem pokoj vječni darovati dostojiš* A 126r, *Vjernijeh duše, po milosrdju Boga počinite u miru* A 131v, i *svijem pravovirnim umrlijem pokoj vični daj!* V¹ 33v – i *svijem pravovjernim umrlijem pokoj vječni daj!* A (7x) i dr.; *Ti ... otvori virujućim carstvo nebesko* V¹ 72r – *Ti ... otvorio jesi vjerujućijem kraļevstva nebeska* A 8r–8v i dr. Upotreba pridjeva *vjerni* u značenju ‘vjernici’ nije dosad potvrđena iz hrvatske književnosti⁶, premda je upotreba pridjeva, osobito u množini, u imeničkoj funkciji sa značenjem ‘skup ljudi određenih kvaliteta, određene pripadnosti i sl.’ u starijoj hrvatskoj književnosti vrlo česta. Isto vrijedi za participij prezenta. Pridjev *pravovjieran* potvrđen je u imeničkoj funkciji od 15. st.⁷ U imeničkoj se funkciji javlja i množinska sveza *pravi srcem* ‘oni koji su prava, ispravna, pravedna srca’: *I slavite se, svi pravi srcem!* V¹ (5x), A (8x). Sintagma *pravim srcem* potvrđena je od 12. st. (*Isprava Kulina bana*), a iz Dubrovnika su od 14. st. potvrđeni prijedložni izrazi *s pravim srcem*, *s*

⁴ O (i)jekavsko-ikavskoj interferenciji u V¹ i A raspravljala sam na drugome mjestu (D. Malić, 1990; 1996).

⁵ AR IV, s. v. *katolički* pod *a*.

⁶ AR XXI, s. v. *vjieran* pod *a. a) dd*).

⁷ AR XI, s. v. *pravovjieran* pod *a) aa) bbb*).

prava/pravoga srca – sve u priloškoj funkciji, ali tu se pridjev *prav* doista odnosi na *srce*, međutim za sintagmu *pravi srcem*, koja bi se odnosila na ljude, nema potvrda.⁸ Među ovim riječima treba spomenuti i *molbenik* ‘onaj koji moli, molitelj’: *Bože, ... podaj molbenikom tvojim da koju uistinu Bogorodicu vjerujemo/vjerujemo (neje) namoženjem/moženjem u tebe pomožemo se* V¹ 32v/A 19r. Riječ je potvrđena tek od kraja 17. st.⁹

Za pripadnika kršćanske vjere samo je jednom u V¹ upotrijebljena riječ *krstjanin*: *Kruh živi, anđelom život, ufanje krstjanom!* 150v. Jednom je ta riječ u V¹ upotrijebljena u starozavjetnom kontekstu u značenju ‘pomazanik’: *Ne odvrati lice krstjanina tvoga* 169v (Ps. 131₁₀).¹⁰ Pridjev *krstjanski* dolazi u oba molitvenika u litanijama: *Da gospodi krstjanskoj mir i pravo ustrojenje dati spodobiš* V¹ 91r pored crkvenoslavizma *hristjanski*: *Da svemu puku hristjanskomu mir [i] jedinstvo dati spodobiš* V¹ 91r; *Da kraljevem i vladavcem krstjanscijem mir i istini sklad dostoj se darovati ... Da svemu puku krstjanskomu mir i jedinstvo darovati dostoj* A 125r. Osnovni je sakrament *krštenje*: *Radi krštenja tvoga izbavi nas!* V¹ 89v, *Za krštenje i sveti post tvoj/sveto poštenje* A 124v/134v, a predmet i simbol Kristove muke je i *križ* i *krst*, s time da je *krst* u oba molitvenika češći: Tako V¹: *Gospodine, koji si ... krv od svetih prsi tvojih na križu prolio* 149v, *kada si na križu visio* 150v (obje potvrde iz izvanoficijskih molitava) pored *Počine ofičje Svetoga Krsta* 138v, *krst nosi na ramu* 140v, *I s krsta ga snimiše* 141r i d. (ukupno 9x); A: *Za križ i muku tvoju izbavi nas, Gospodine!* 124v pored *položi muku, krst i smrt tvoju* 95v, *pomañkanje koje ustrpje krst noseći* 135v, *smrtnu muku na krstu trpļaše* 132r i d. (ukupno 13x).¹¹

Među vjerskim pojmovljem posebno mjesto zauzimaju Kristovo *upućenje*, *prišastjeldošastvo*, *porođenjelrojstvo*, *pokopanje*, *uskrsnutjeluskršenje*, *uzdviženjeluzišastje*, uz već spomenuto *krštenje*. Riječi: *život*, *muka*, *smrt* nećemo ovdje razmatrati. Riječ *upućenje* ‘utjelovljenje’ dolazi u oba molitvenika: *Radi svetoga upućenja tvoga izbavi nas, Gospodi!* V¹ 89v – *Za otajstvo svetoga upućenja tvoga izubavi nas, Gospodine!* A 124r. U primjeru iz A zanimljivo je pisanje *upućenje* (graf. *uputchienia* – kombinacija morfonološkoga i fonološkoga pravopisnog načela). Riječ je potvrđena u Dubrovniku

⁸ AR XI, s. v. 1. *prav* pod c., f., h.; XVI, s. v. *srce* pod 2. b. e) aa).

⁹ AR VI, s. v. *molbenik*.

¹⁰ U A nema toga psalma. – lat. *Non avertas faciem christi tui*. Suvremeni tekst glasi: *Ne odvrati lica od svog pomazanika* (NZ 1025).

¹¹ Za *Krst* ‘Krist’ vidi u odjeljku 5.

1332. u liku *uplućenje* (što je očito samo stvar grafije *lu* za još prisutan slo-
gotvorni *l*), a za lik *upućenje* prva je potvrda iz Gučetića.¹² Za naredni pojam
– Kristov dolazak – svaki od naših molitvenika ima drugu riječ: *Radi priša-
stja tvoga* V¹ 89v, i isto tako: *Radi prišastja Duha Svetoga Paraklita* V¹ 90r – *Za
došastvo tvoje...* A 124r, ali ipak: *Za prišastje Svetoga Duha Obeselnika* A 124v.
Riječ *prišastje* u općem je značenju potvrđena od 14. st., ali u navedenom
vjerskom tek od 17. st.¹³, a *došastvo* uopće nema potvrda prije 17. st.¹⁴ Riječ
porođenje dolazi u značenjima ‘rađanje, porod’ i ‘rođenje’: *O prislavna Go-
spođe, ... Što Eva nam oduze, ti uzvračaš nam svetim porođenjem* V¹ 30r – ... *Što
Eva odnimi, ti uzvračaš svetijem porođenjem* A 17r–17v; *Radi porođenja tvoga
izbavi nas, Gospodi!* V¹ 89v – *Za porođenje tvoje...* A 124v. Hrvatske su potvrde
od 15. st.¹⁵ U V¹ dolazi i čakavski lik *rojstvo* ‘porod’, preuzet iz čakavske
matice: *od našijeh telesa puti od pričiste Divice rojstva obraz primio jesi* 34v, *od
našega tijela puti od pričiste Divice rojstva obraz prijal jesi* 59r–59v – ... *od prje-
čiste Djeve rodeći se* A 21v, 51r. Uz *porođenje* treba spomenuti i *porođenicu* sa
značenjem ‘matična, majka, ona koja je rodila koga’: ... *nauči me slijediti voļu
tvoju zaradi plača slavne porođenice tvoje* V¹ 148v (izvanoficijska molitva). Ri-
ječ nije potvrđena. Istoznačnica je *roditeļnica*: ... *i ki tebe/koji tebje od djela
našijeh ugoditi ne možemo, roditeļnice*¹⁶ *Sina tvoga, Gospodina našega, moļenjem
da spasemo se/da se spasemo* V¹ 48r/A 38v–39r. Ni ova riječ nije potvrđena u
tom liku, nego samo *roditeļica*, i to od 16. st.¹⁷ Za ‘pokop’ V¹ ima *pokopanje*,
a A *ukop*: *Radi smrti i pokopanja tvogega* V¹ 9r – *Za smrt i ukop tvoj* A 124v.
Obje su riječi potvrđene u dubrovačkih pisaca od 16. st.¹⁸ Riječ *uskrsnutje*
javlja se u oba molitvenika: *Ja jesam uskrsnutje i život* V¹ 137r, A 94r, *Radi
uskrsnutja svetoga tvoga izbavi nas! ... duše svijeh vjernih pokojnih ... da na us-
krsnutju slave tvoje među svetimi i izabranimi tvojimi uskrsnuti ožive* V¹ 167r, *Za
slavu od slavnoga negova uskrsnutja. Za pokazovanje kojijem se je pokazovao če-*

¹² AR XIX, s. v. 1. *upućenje*.

¹³ AR XII, s. v. *prišašće*.

¹⁴ AR II, s. v. *došastvo*.

¹⁵ AR X, s. v. *porođenje* pod a. i b.

¹⁶ U V¹ vjer. pogr. *roditeļnici*.

¹⁷ AR XIV, s. v. *roditeļica* pod b).

¹⁸ AR X, s. v. *pokopaņe* s Budmanijevom napomenom da se riječ upotrebljava u Du-
brovniku i Stonu za Isusov grob što se na Veliki petak postavlja u crkvi; XIX, s. v. *ukop*
pod a.

trdeseti dana po svom uskrsnutju A 137r, ali ipak jednom i *uskrsenje*¹⁹: *Za sveto uskrsenje tvoje izbavi nas!* A 124v, a glagol je *uskrsnuti* (V¹ 7x, A 4x), s participom pasivnim *uskrsnut*, ali i *uskrisiti/uskrijesiti*: *Gospodine, pomiluj me i uskrisi me!* V¹ 125r, *Gospodine, pomiluj mene i uskrijesi me!* A 84r. I za ‘uzašašće’ svaki molitvenik ima drugu riječ: *Radi divnoga uzdviženja tvooga ...* V¹ 90r – *Za čudno uzišastje tvoje* A 124v. Prva je riječ potvrđena u čakavskoga pisca 17. st. Georgicea, druga u Dubrovčanina A. Gučetića iz 16. st.²⁰

Važan je vjerski pojam *tajstvo*, *otajstvo* ‘vjerska tajna koja se ne može razumom dokučiti’, s pridjevom *otajan* ‘tajan, skrovit, razumski nedokučiv’: *Velikoga dostojanja tajstvo/otajstvo shrani!* V¹ 69v/A 59v; *Otajnim tijem Krstom, Gospodinom našijem!* V¹ 45r (u A nema toga teksta), ... i *pokazao jesi meni/menje stvari otajne od mudrosti tvoje* V¹ 79r/A 114r. Riječi *otajstvo*, *otajan* potvrđene su od 16. st.²¹, a *tajstvo* tek od 17. st.²²

Nakon smrti vjernici očekuju *spasenje* (V¹ 43x, A 48x), glagol je *spasti*: *Spase nega desnica negova* V¹ 16r, *moļenjem da spasemo se* V¹ 48r – *Spase tebe desnica negova* A 4v, *moļenjem da se spasemo* A 39r, a particip pasivni je *spasen* (V¹ 11x, A 8x). Nijednom nije potvrđena imenica *spas*, niti oblici glagola *spasiti*. Tako je općenito u starijoj hrvatskoj književnosti.²³ Na kraju ovozemaljskog života je *dan sudni/suda*, *napokoñi*, *posljedni*, *skončani*. Tako V¹: *U dan suni*²⁴ *izbavi nas!* 90r, *Spasiteļ moj žive i u skončani dan i[z] zemļe ustanu* 111r, *kada prideš u skončani dan* 120v; A: *Spasiteļ moj žive i u napokoñi dan iz zemļe ustanu /ču ustati* 73r/87r, *kade prideš u posljedni dan* 81r, *U dan suda izbavi nas, Gospodine!* 124v, *Za prjestrašni i strahoviti dan sudni* 137v. Iza toga slijedi vječnost. Imenica nije nijednom potvrđena, ali jest pridjev *vječan/vječni* u stalnim sintagmama s imenicama *pokoj*, *svjetlost*, *život* i dr. U V¹ likovi *vični/vječni* dolaze 32x/33x, a *vječan* samo jednom: u *vječne vijeke* 30v. U A likovi *vječan/vječni* dolaze 42x/40x.

¹⁹ AR XIX, s. v. *uskrsenje* – potvrđeno u dubrovačkim spomenicima od I. pol. 15. st.

²⁰ AR XX, s. v. *uzdiženje* pod a.; *uzašašće*.

²¹ AR IX, s. v. *otajan*, *otajstvo*. Usp. ibid. i 2. *otaj* adv. ‘potajno’, potvrđen u Marulića, u dubrovačkim izvorima 16. st., te u *Zakonu vinodolskom* (rukopis 16. st.).

²² AR XVIII, s. v. *tajstvo*.

²³ AR XV, s. v. 6. *spas* ‘spasenje’ donosi samo potvrde iz Marulića, Albertija i Radovića, a *spasiti* ima potvrđeno tek od 16. st. (od protestantskih pisaca nadalje).

²⁴ S pojednostavnijavanjem suglasničkoga skupa *dn̄ > ñ*, dosta često potvrđenim u V¹ – tako i *Gospoñi* pored *Gospodñi*.

2. Crkva

Imenica *crkva* dolazi u tri značenja: 1) ‘organizirana zajednica kršćana’²⁵: *Počine Ofičje Blažene Djeve Marije po zakonu Svete crkve rimske V¹ Naslov, Tebe po svijetu od zemaļ/zemaļa sveta ispovijeda/spovijeda Crkva V¹ 71v/A 8r, Crkvi tvojoj takođe mir i jedinstvo V¹ 139v, i od Crkve tvoje svaku odrini zlobu A (7x), Da Crkvu tvoju svetu vladati i zblusti dostojš A 125r*. Tom značenju u AR odgovaraju primjeri navedeni pod 3., premda je značenje drukčije formulirano.²⁶ 2) ‘okupljalište vjernika, hram’, u oba molitvenika samo u starozavjetnom smislu – V¹: *Hvalite ņega u crkvah svetijeh 28v (Ps. 149₁), Privedu se kraļu divice ... Privedut se u crkvu kraļevu 10v (Ps. 44₁₅₋₁₆), navistih pravdu tvoju u crkvi velikoj 122v (Ps. 39₁₀); A: Hvala ņegova u crkvi od svetijeh 16r (Ps. 149₁), Poklonim se u crkvu svetu tvoju 63v, 69r (Ps. 137₂, Ps. 5₈). 3) preneseno: *Blažena Bogorodice, Djevo Marija, crkvo Gospoņa V¹ 32r, Sveta Bogorodice, Djevo Marija, crkvo Gospodinova A 18v* – antifane u Marijinskom oficiju. Odnosni pridjev je *crkovni*: *Da papu i sve crkovne rede u svetom redu sahraniti spodobiš V¹ 90v – Da starješine crkovne i svekolike rede u svetom redu shraniti dostoj se A 125r (litanije)*. Riječ je potvrđena od 13. st., ali sigurne su hrvatske potvrde tek od *Libra od mnozijeh razloga (1520.)*.²⁷ U značenju starozavjetnoga hrama dolazi i riječ *tempao/timpao*²⁸: *Poklaņam se u templu svetom tvojem V¹ 101r, da me pomože u templu svetom ņegovu V¹ 117r, jere svet timpao tvoj i čudan bez pristanka V¹ 133v, Tempao Duha Svetoga učeni- kom bi dan V¹ 143v, A 100r, Svet jest tempao tvoj i čudan bez prjestanka A 91r, kada ņega u templu među mudarci nađe A 134r, Za raspuknutje od templa A 136v*. Riječ je posuđenica iz lat. *templum* sa sekundarnim nepostojanim a i promjenom *l > o* na kraju riječi (za Dubrovnik tipičnom i u posuđenicama). Za lik *tempao* najstarija je potvrda iz N. Ranjine (koji ima i *tempal*), dok lik*

²⁵ LK, s. v. *crkva* pod 1.

²⁶ U AR I, s. v. *crkva* navode se značenja: “1. zgrada za službu božju. a) u naroda vjere Isusove. ... b) u Žudjela. ... c) u neznabožaca. ... 2. u prenesenom smislu nazivaju crkvom i starješine koje upravljaju crkvom u predñem smislu, ņezinijem imaņem i drugim poslovima. ... 3. narod vjere Isusove po svemu svijetu, a po tom i u nekoliko zemaļa i u jednoj zemļi i u jednoj obćini.”

²⁷ AR I, s. v. *crkovni* – neki primjeri iz Mon. serb. vjerojatno su dubrovački. Ostale hrvatske potvrde: Hektorović, M. Držić, A. Gućetić i dr.

²⁸ Vjer. hiperikavizam.

tempao nije potvrđen.²⁹ Žrtvenik, mjesto gdje se prinose starozavjetne žrtve, odnosno gdje se obavlja čin euharistije jest *otar* – V¹: *i tadaj hoće staviti vrhu otara tvojea telac* 80r–80v (Ps. 50₂₁), *prosti meni za ovozi sveto tijelo i krv tvoju, koju si sada na otaru svetom služio ... Zdrava, riječi upućena, na otaru posvećena* 150r (izvanoficijske molitve), *Ustani, Gospodine, u miru tvojem, ti i otar posvetilišta tvoga* 169r (Ps. 131₈); A: *jere postave svrhu otara tvoga teoca* 90v, *i tadaj hoće staviti svrhu otara tvoga junce* 115r–115v (Ps. 50₂₁). Riječ (iz lat. *altare*) ima staru glasovnu promjenu: strani kratki *a > o* i za Dubrovnik tipičnu promjenu *l > o* na kraju sloga, te *oo > o*. U V¹ jednom dolazi i nepotpuno prilagođen lik *altar*: *tere postave svrhu altara tvoga teoca* 133r (Ps. 50₂₁). Taj je lik potvrđen tek od 17. st.³⁰ Za ‘žrtvu’ su potvrđeni sinonimi *olokaust*, *posvetilište*, *svetilište*, *prikazanje*, *žrtva*. Prvi sinonim *olokaust* V¹ nema; A: *Olokausta za grijeha nisi prosio* 82v (Ps. 39₇), *...dao bih uistino, i kako olokausti se ne naslađuješ ... Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde, prikazanje olokausta* 90v (Ps. 50_{18, 21}). Riječ (iz lat. *holocaustum*) dosad u rječnicima nije potvrđena³¹, a dolazi još u F³², koji je sljednik iste redakcije kao i A.³³ Riječ *žrtva* dolazi u oba molitvenika samo po jednom: *zaisto žrtvi ne krasiš* V¹ 132v (Ps. 50₁₈); *Obidu i prikažu u skrovištu negovu žrtvu radosti* A 78v (Ps. 26₆). Sinonim *posvetilište* dolazi samo u A: *Jere ako bi hotio posvetilište, dao bih uistino* 90r, *Posvetilištem Bogu duh posmeten ... Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde* 90v (Ps. 50_{18, 19, 21}). U V¹ u istom stihu (Ps. 50₁₈) dolazi sinonim *svetilište*: *Jere ako ushoćeš, svetilišta dam* 132v. Ovo su dosad najstarije potvrde.³⁴ Ostali primjeri: *Svetilišta tvoja idra nisi hotio* V¹ 122r – *Svetilišta i prikazanje ne hotio si* A 82v (Ps. 39₇), *Tada primiš svetilišta pravde* V¹ 133r (Ps. 50₂₁). U oba molitvenika riječ *posvetilište* dolazi i u značenju ‘svetište’, koje u AR nije potvrđeno: *Svetiña i veličastvo u posvetilištu negovu* V¹ 13v, A 2v (Ps. 95₆), *Ti i otar posvetilišta tvoga* V¹ 169r (Ps. 131₈). Sinonim *prikazanje* također ne dolazi u V¹; A: *Ako bi hotio ti, Gospodine, dala bih prikazanje, da ti si ki ne hipiš na dari. Prikazanje Bogu jest srce umiljeno i skrušeno* 115r (Ps. 50_{18–19}), zatim navedeni pri-

²⁹ AR XVIII, s. v. *tempal*, *tempao*.

³⁰ AR I, s. v. *altar* potvrde iz Glavinića, Vitezovića, Kraljića, što je u njih očito knjiško prilagođavanje izvorniku.

³¹ AR III i VIII. Dolazi u stcrsl. u neprilagođenom liku *olokaustum̃* (LP).

³² Djela JAZU 31, 64, bilj. 28 i 34 uz Ps. 50. – Lat. *quoniam si voluisses sacrificium, dedess- em utique: holocaustis non delectaberis ... oblationes et holocausta*.

³³ Na temelju vlastita uvida.

³⁴ AR XI, s. v. *posvetilište* pod *a. i c.*

mjer 82v (Ps. 397), dok u primjeru *Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde, prikazanje olokausta* 90v riječ *prikazanje* očito ima značenje ‘prinošenje’³⁵. Potvrde iz A starije su od dosad potvrđenih.³⁶ Primjeri pokazuju da se uglavnom svi sinonimi upotrebljavaju u istim psalamskim tekstovima (Ps 397 i Ps. 50^{19–21}), a razlike su očito posljedica različitih predložaka oficija u kojima se javljaju isti psalmi.

U crkveno pojmovlje valja ubrojiti i nazivlje za crkveno (svjetovno i redovničko) osoblje. Ono se uglavnom javlja u molitvenim i litanijским formulama. Potvrđeni su: *biskup, djak, ispovjednik, konfesur, papa, pop; koludrar, redovnik, remeta*. Primjeri: *Bože, ki među apostoli[časke]*³⁷ *popove, službenike tvoje biskupe s popovi činio si dostojne živiti* V¹ 103 – *Bože, ki među apostoličaske popove službenike tvoje biskupscijem ali redovnjescijem dostojanstvom učinio si živjeti* A 65v–66r (molitva iz Oficija za mrtve), *Svi sveti popove i djakove/djakovi*³⁸, *molite za nas!* V¹ 88v/A 123r–123v, *Svi sveti koludri i remete, molite za nas!* V¹ 88r, A 123r, *Svi sveti pape [i] ispovjednici, molite za nas!* A 123r (litanije), *O dušo, ljubeci možeš uzljesti gdje budeš ... čuditi se mnoštvu od mučenika i konfesura* A 104r (izvanoficijska molitva), *Da papu i sve crkovne rede u svetom redu sahraniti spodobiš* V¹ 90v, *Molimo se za papu našega* V¹ 93r, *Svemogi vični Bože, pomiluj papu, raba tvoga* V¹ 95r – *Svemogući vječni Bože, pomiluj slugu tvoga, papu našega* A 129v (molitve uz litanije), *Počine Ofičje Svetoga Krsta. Urečeno/Rečeno bi gospodinom Ivanom papom* V¹ 138v/A 95r, *Počine Ofičje Svetoga Duha, koje učini papa Benedikt* A 99r; *Blagosovite, popove Gospodni, Gospoda!* V¹ 26v – *Blagosovite, popovi Gospodinovi, Gospodina!* A 14v (Dn 384), *Ti jesi pop u vijeke po redu Melkisedekovu* V¹ 49v – *Ti jesi pop u vijek po redu Melkisedeka* A 41v (Ps. 1094); *Moli za puok, nastoj/i stoj za redovnike* V¹ 19v/32r, A 7v, 18v–19r (lekcija iz Marijinskog oficija) i dr. Naši primjeri za *djak* ‘klerik, niži svećenik’, *ispovjednik, konfesur* (lat. *confessor*, tal. *confessore* – sa starom glasovnom pojavom *o > u*) ‘svetac ili blaženik koji je u vrijeme progona ispovijedao kršćansku vjeru, ali nije bio mučen’, *redovnik* najstariji

³⁵ To značenje možda imaju i neki primjeri u AR XI, s. v. *prikazaće* pod a. a).

³⁶ U AR XI, s. v. *prikazaće* pod a. b) najstarija je potvrda iz Bernardina.

³⁷ Dopunjeno prema A i F.

³⁸ Graf. *diacoui* – Č: *popove i djaci*.

su dosad potvrđeni.³⁹ Neobično tvoren pridjev *redovnjieski* – *redovnjiescijem* A 66r (s hiperjekavizmom; I^d – graf. *redovnieſcċiem*) nije potvrđen.⁴⁰

Od crkvenih/redovničkih organizacija potvrđene su *red*, *objet/obit*; *vikarija*. Primjeri: *Svi sveti duši i redi Boži* V¹ 86v, A 121v, *Da papu i sve crkvene rede u svetom redu sahraniti spodobiš* V¹ 90v – *Da starješine crkvene i svekolike rede u svetom redu shraniti dostoj* A 125r (litanije i litanijske molitve). Imenica *red* u navedenim primjerima označava ‘svetačku i svećeničku hijerarhiju’ i ‘udruženje redovnika’, u kojima dolazi u množini, pored neterminološkog značenja ‘pravilno, redovno stanje čega’. U već navedenom primjeru iz *Marijinskog oficija* dolazi množina *redovnici* za ‘muškarce u redovničkom redu’ uz metaforični naziv za ženski red *objet/obit ženski*, koji dosad nije potvrđen⁴¹: *nastoj/i stoj za redovnike, prosi za objet/obit ženski* V¹ 19v/32r, A 7v, 18v–19r. Zanimljivo je da u V¹, koji obiluje ikavizmima, dolazi jekavski oblik, dok u A, koji ikavizama ima znatno manje, dolazi ikavski oblik. Ista riječ dolazi i u Ć: *Moli za ljudi, nastoj/išti za redovnike, prosi za objet ženski* 23v–24r/32v⁴², dok T ima: *Moli za puok, umačaj se za redovnike, nastoj za devote žene* 29r–29v⁴³. Tzv. Marulićev molitvenik na adekvatnome mjestu ima: *Moli za puk, stoj za redovnih, prosi za red žen bogoljubnih* 77⁴⁴.

Vikarija se spominje u A, u molitvi Blaženoj Djevi Mariji, u okrnjenom tekstu, u kojem je nešto zabunom propušteno pri prepisivanju ili je lakuna postojala već u predlošku: *Molim te za onuj sinovļu ljubav kojom on majčinoj boljezni kompasion imavši, dragomu učeniku svomu [...] od vjerne ljubavi svoje vikariju prjeporučite*. Molba se najvjerojatnije odnosi na franjevačku upravnu organizaciju (nižega ranga od provincije) i njezino područje. U AR se *vikarija* tumači općenito, kao namjesništvo (apostolsko, biskupovo, kapitolsko i dr.) i područje vikarove oblasti. Prvi primjer iz glagoljičkog *Naručnika* iz poč. 16. st. može se uklopiti u to opće značenje, a u idućima, ali tek iz 17. i 18. st., spominje se *vikarija* Bosna, što se odnosi na franjevačku

³⁹ AR II, s. v. *đak, đakon*; III, s. v. *ispovjednik* pod c.; V, s. v. *konfesur*; XIII, s. v. *redovnik* pod a.

⁴⁰ AR XIII ima samo lik *redovnički*.

⁴¹ AR XIII, s. v. *objet* pod c) ima značenje ‘zavjet’ (od *obvĕtĕ*). Prijenos značenja sa zavjeta na one koje su dale zavjet nije potvrđen.

⁴² M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 21, 28).

⁴³ *Djela* JAZU 31, 261.

⁴⁴ *Ibid.* 87.

organizaciju i područje, premda se franjevci ne spominju.⁴⁵ Bosanska vikarija osnovana je još 1340. godine.⁴⁶ Predložak naše molitve možda potječe iz Bosne ili od bosanskih franjevaca, koji su krajem 14. st. pred Turcima počeli pristizati u Dalmaciju i na dubrovačko područje. Ako se molba odnosi na dubrovačku vikariju, koja je osnovana tek 1468.⁴⁷, to bi upućivalo na nastanak našeg molitvenika u vremenu kasnijem od godine 1450., koja se drži okvirnom (hipotetskom) godinom njegova nastanka.

3. Biblijska imena

Biblijska imena (osobna i mjesna) javljaju se u zastupljenim psalmima i onim novozavjetnim tekstovima koji se pojavljuju u molitvenicima u obliku lekcija, molitava, antifona, verasa i responzorija. Dolaze i u zasebnim molitvama za razne prigode, dodanima molitvenicima na kraju, iza oficij-skih tekstova. Ovdje ćemo ih razmotriti abecednim redom, prvenstveno s obzirom na lik (glasovne pojave) i dosadašnju potvrđenost. Neće se objašnjavati nastanak od davnina usvojenih i objašnjenih (uglavnom u AR i ER) likova u hrvatskoj kulturi i civilizaciji (tipa *Isus, Ivan, Izrael* i dr.) ili likovi u kojima nema glasovnih promjena (tipa *Marija*). Imena apostola koja su potvrđena samo u litanijama navode se u 6. odjeljku.

Aaronov: *kako pomast ... koja slazi na bradu Aaronovu* V¹ 170v (Ps. 132₂) – (lat. ime *Aaron*) posvojni je pridjev potvrđen tek od 16. st. u liku *Aronov*, dok je za samo ime u liku s dva *a* najstarija potvrda iz Bernardina (1495.), a u sažetom liku iz N. Ranjine.⁴⁸

Abram: *I kletvom kom se kle Abram, ocu našem* V¹ 31r – *za kletvu kojom se zakle Abram, ocu našem* A 18r (Lk 17₃), *kako govorio jest Abram i sjemenu njegovu* V¹ 55v – *kako govorio jest ko ocem našijem, Abram i sjemenu njegovu* A 46v (Lk 15₅) – (lat. *Abram* i *Abraham*⁴⁹) u ponarođenom liku s ispadanjem

---

⁴⁵ AR XX, s. v. *vikarija, vikarijat*.

⁴⁶ EJ, s. v. *franjevci*, 391.

⁴⁷ Privatni podatak.

⁴⁸ AR I, s. v. 1. *Aron, Aronov*.

⁴⁹ Za odnos *Abram – Abraham* v. Post 17₅ (Biblija 11).

lat. aspiriranoga *h* i sažimanjem samoglasnika *aa* > *a*. Najstarije potvrde u tom liku iz Bernardina i Marulića.⁵⁰

Ananija: *Blagoslovite, Ananija, Azarija i Misael, Gospoda!* V¹ 26v – *Blagosovite, Ananija, Acarija, Misael, Gospodina!* A 14v (Dn 3₈₈) – (lat. *Hanania*) s gubljenjem početnog aspiriranog *h*; u AR nepotvrđeno, ali dolazi u glagoljičkom *Lobkowiczevu psaltiru* iz 1359. g., što ga je pisao senjski žakan Kirin, iz istog biblijskog teksta.⁵¹

Azarija/Acarija: primjer v. kod *Ananija* – Graf. *afaria/açaria* može se čitati i *Azarja/Acarja* (suvr. je lik *Azarja*), ali dubrovački ćirilički molitvenik ima *Ananija, Azarija*, pri čemu je *ja* zasebno ligaturno slovo, a *Azarija* ima i spomenuti *Lobkowiczevu psaltir*. Zanimljiva je suglasnička pojava *z > c* u A, u oba molitvenika potvrđena u još nekih posuđenica, koja bi mogla biti posljedica pokušaja bilježenja dubrovačke zvučne afrikate *ʒ*, za koju nisu imali grafema (pri čemu je *c* očito samo najbliži grafem umjesto *ʒ*). Za potvrđenost vrijedi što je rečeno uz *Ananija*.

Babilon: *pomenuši Raab i Babilona* V¹ 12r – *spomenu se od Rava i Babilona* A 1v (Ps. 86₄). U tom liku potvrđena tek iz Kavanjina. U liku Babilonija (lat. *Babylonia*) od Bernardina i Marulića.⁵²

David, Davidov: *Spomeni se, Gospodine, od Davida i oda sve čeladi njegove* V¹ 168v, *Zaklet se Gospod Davidu istinom* 169v (Ps. 131_{1, 11}), *Dat / da nemu Gospod Bog pristolje Davida, oca njegova* V¹ 62r, 65v, 67v/65r – *Dat nemu Gospodin Bog prijestolje Davida, oca njegova* A 53v, 56r, 56v, 58r; *Psalam Davidov* V¹ 11r, 25v (uputa), *Jere tuj sjede pristoli na sud, pristoli svrhu doma Davidova* V¹ 40v (Ps. 121₅), ... *k divici, virenici muža komu ime bješe Jozef od kuće Davidove* V¹ 64v – *g djevi, vjerenici muža komu ime bješe Jozef, od koljena Davidova* A 55v (kapitul i lekcija u *Marijinskom oficiju*) i dr. – sigurne hrvatske potvrde (pored. Mon. serb.) tek iz 17. i 18. st. (Kavanjin, Kačić).⁵³

Eđipt⁵⁴: *kada s prjeslatkijem sinkom tvojim u Eđipt pobježe* A 134r (izvanoficijska molitva) – (lat. *Aegyptus*) najstarije su potvrde u čakavskom liku *Ejpt* iz

⁵⁰ AR I, s. v. *Abram*.

⁵¹ E. Hercigonja (1975, 157).

⁵² AR I, s. v. *Babilon, Babilonija*.

⁵³ AR II, s. v. *David, Davidov*.

⁵⁴ Graf. *egipt* može se čitati i *Ejpt*.

Bernardina i Marulića; u liku *s đ* iz N. Ranjine i Vetranica (u kosim padežima).⁵⁵

Efrat: *Ovo, slišasmo nega u Efratu* V¹ 169r (Ps. 131₆) – (lat. *Euphrates*) pojednostavnijavanjem samoglasničkog skupa, vjerojatno zbog izbjegavanja zija; u tom je liku nepotvrđeno; u liku *Euftrat* osim rječničkih potvrda samo iz Bernardina, a *Eufrates* ima jedinu potvrdu iz Vetranica.⁵⁶

Elizabeta/Elizabet/Licabeta: *Eto, Elizabeta/Licabeta, bližika tvoja, i taj začē* V¹ 66v/A 57r (lekcija u *Marijinskom oficiju*), *Sveta Elizabeta/Elizabet, moli za nas!* V¹ 89r/A 123v (litanije) – (lat. *Elisabeth*, mlet. tal. *Lisabeta*) prvi lik potvrđen je iz N. Ranjine, Glavinića i Lastrica, uz Budmanijevu napomenu da se tako govori u Dubrovniku; drugi lik nije potvrđen, dok je treći potvrđen u liku *Lizabeta*, osim iz Kavanjina, samo iz dubrovačkih pisaca. U našem je primjeru iz A potvrđena suglasnička promjena *z > c*, za koju vidi kod *Azarija/Acarija*.

Emanuel: *Sej, djeva počnet i porodit sina i nazove ime negovo Emanuel* V¹ 63v–64r – ... *i nazove se ime negovo Emanuel* A 55r (Iz 7₁₄); najstarija potvrda iz Bernardina.⁵⁷

Eremon/Jeremon: *Zatoj se spomenuju*⁵⁸ *od tebe, Gospodine, od zemlje jordanske i Eremona, od gore male* V¹ 126v – ... *od zemlje jordanske i Jeremona* A 85r (Ps. 41₇) – isti psalam dolazi od dubrovačkih molitvenika još samo u Ć: *Togaj radi pomenuh tebe od zemlje jordanske i ermonske, od gore male* 118v⁵⁹ – (lat. *Hermon*) dosad nepotvrđeno (potvrda nema ni u liku s početnim *h*).

etejopskiletiopski⁶⁰: *Evo, inostranci i Tiri i puoci etejopski bješe tuj* V¹ 12r–12v – *Ovo, inostranci i Tiri i puoci etiopski, oni bješe tuj* A 1v (Ps. 86₄) – (lat. *aethiopicus*) prvi lik sa samoglasničkom asimilacijom nije potvrđen, a drugi je potvrđen samo iz B. Kašića, a imenica *Etiopija* iz Vetranica.⁶¹

⁵⁵ AR III, s. v. *Eđipat*.

⁵⁶ AR III, s. v. *Euftrat, Eufrates*.

⁵⁷ AR III, s. v. *Emanuel*.

⁵⁸ Graf. pogr. *spomenui*.

⁵⁹ M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 93).

⁶⁰ Graf. *etejopschi/etiopschi* – samoglasnički slijed *io* pišemo po suvremenom pravopisu, za razliku od AR, koji ga bilježi *ijo*.

⁶¹ AR III, s. v. *Etiopija, etijopski*.

Eva, Evin/Jevin: Što Eva nam oduze, ti vraćaš nam svetim porođenjem V¹ 30v – Što Eva odnimi nam, ti uzvraćaš svetijem porođenjem A 17r (pjesan); izmjeñuje se ime Jevino V¹ 54r – izmijenivši ime Evino 45r (pjesan), Izvrženici, sinove Jevini, k tebi uzdišemo V¹ 70v – Izvrženici, sinove Evini, k tebe uzdišemo A 60v (oficijska molitva) – prejtacija u V¹ zaostatak je iz crsl. pramatice; likovi Eva, Evin potvrđeni su iz 16. st.; za Jeva u AR nema potvrda iz hrvatske književnosti, ali će ih očitito biti u RC, dok pridjev Jevin uopće nije potvrđen.⁶²

Gabrijel, Gabrijelov: djeva divica/djevica ... po Gabrijelu anđelu bi pozdravljena V¹ 142v/A 99v (Oficij Svetoga Duha), Za onoj sveto i neizmireno veselje ... kada tebe po Gabrijelu anđelu naviješteno bi začetje sina Boga živoga ... I za onoj sveto i neizmireno umijenje tvoje kada ti odgovori arkandelu Gabrijelu V¹ 162v ... 163v (izvanoficijska molitva), Sveti Gabrijele, moli za nas! V¹ 86v, A 120v; Prijamši/Primivši onoj zdravje od Gabrijelovih/Gabrijelovijeh usta V¹ 54r/A 45r – najstarije potvrde za ime iz Petrisova zbornika (1468.) i Libra od mnozijekh razloga (1520.); za pridjev nema potvrda.⁶³

galilejski: Poslan bi anđeo Gabrijel od Boga u grad galilejski, komu ime bješe Nacaret V¹ 64v, A 55v (lekcija u Marijinskom oficiju) – iz istog teksta potvrda iz Bernardina, a onda nema potvrda do 17. st.⁶⁴

Isus, Isusov: I Isusa, blagoslovljeni plod utrobe tvoje, nam ... pokaži V¹ 70v, U brijeme proo poveden jest/bi Isus k Pilatu V¹ 140r/A 96r, U brijeme šesto Isus bi krstu pribijen A 96v (Oficij Svetoga Krsta), ... i nazove se ime ñegovo Isus A 56v (lekcija u Marijinskom oficiju), Dobri Isuse, usliši mene V¹ 151v (izvanoficijska molitva); U ime Isusovo A 108r (zaziv ispred Sedam psalama pokornih) – potvrde za ime od Bernardina i N. Ranjine, za pridjev od N. Ranjine i Antuna Dalmatina⁶⁵ – usp. Jezus.

Ivan: ... koga Ivan vidi i zvapi/vidiv zaupi govoreći V¹ 69r/A 59r (antifana), ...kada tebe prjeporuči svetomu Ivanu Vandelisti V¹ 163r (izvanoficijska molitva), Začelo Sveto evanđelje po Ivanu ... Bi človjek poslan od Boga, komu bješe ime Ivan A 104v, Sveti Ivane, moli za nas! V¹ 87r, A122v. Ime Ivan potvrđeno

⁶² AR III, s. v. Eva, Evin; IV, s. v. 1. Jeva.

⁶³ AR III, s. v. Gabrijel.

⁶⁴ AR III, s. v. galilejski.

⁶⁵ AR IV, s. v. Isus, Isusov. – Za postanak v. ER I, s. v. Isus.

je i izvan biblijskoga konteksta: *Počine Ofičje Svetoga Krsta. Urečeno/Rečeno bi gospodinom Ivanom papom V¹ 138v, A 95r.* – Dosadašnje potvrde od 13. st.⁶⁶

*Izrael/Izrael, Izraelov/Izraelov, izraelski/izraelski: Blagosovite, Izrael, Gospoda! V¹ 26v – Blagosovi, Izrael, Gospodina! A 14r (Dn 383), Uzveselit se Izrael o stvorećem néga V¹ 28v – Da se veseli Izrael u onom ki učini néga A 16r (Ps. 149₂), I viditi hoćeš mir vrhu Izraela V¹ 47r (Ps. 127₆), Od straže jutarné deri do noći ufa Izrael u Gospodina V¹ 58v, 84r (Ps. 129₆), Ufa Izrael u Gospoda od sada deri dovijeka V¹ 59r (Ps. 130₃), I on će iskupiti Izraela oda svijeh zlob négovijeh V¹ 84r – I on izbaviti će Izraela oda svijeh zloba négovijeh A 50v (Ps. 129₈), i ne usnet koji blúde Izraela V¹ 40r (Ps. 120₄), i mir sorh Izraela V¹ 44r (Ps. 124₄), da reče sade/sada Izrael A 32r/49v (Ps. 123₁), Primi Izraela/Izraela, djeteta svoga V¹ 55v/46v (Lk 1₅₄) i dr.; Pomenu milost svoju domu Izraelovu V¹ 16r (Ps. 97₃), Blagosloven Gospod Bog Izraelov/izraelski V¹ 30v/125v, 137r – Blagosloven Gospodin Bog Izraelov A 17v, 59v, 93v (Lk 1₆₈), slavu ljudi tvojih izraelovih V¹ 60r (Lk 2₃₂), Slobodi/Oslobodi me, Bože izraelski/izraelski, oda svijeh nevoľa mojih V¹ 116r/A 77v (Ps. 24₂₂) i dr. U V¹ pretežu likovi Izrael, Izraelov, izraelski (uk. 23x), vjerojatno pod crkvenoslavenskim utjecajem (stcrsl. Izdrailb – stara slavenska pojava promjene suglasničkoga skupa zr > zdr), ali dolaze i Izrael, Izraelov (lat. Israel) (uk. 3x), dok u A dolaze samo ovi drugi likovi. U V¹ jednom dolazi i množina Izraeli: *Od straže jutarné deri do noći ufaju Izraeli u Gospoda V¹ 100v (Ps. 129₆).* U A 50v na tome mjestu dolazi Izrael. – Lik Izrael potvrđen je iz protestantskih pisaca, a izraelski još i u N. Ranjine (iz Antuna Dalmatina navode se i potvrde za Izdrajel, izdrajelski). Najstarije potvrde za lik Izrael, izraelski su iz Bernardina, a za Izraelov iz Vetranovića. Značenje je imena 'izraelski narod', ali u nekim bi se primjermima moglo odnositi i na izraelsku zemlju, što vrijedi i za potvrde u AR.⁶⁷ Množina Izraeli/Izraeli ('stanovnici Izraela') nije potvrđena.*

Jakob, Jakobaļ, Jakobov: Navijestit slovo svoje Jakobu V¹ 53v (Ps. 147₁₉), Izliza/Izljezla jest zvijezda od Jakoba V¹ 69r/A 59r (antifana), U Jakobu pribudi V¹ 17v, A 6r (lekcija) i dr.; s nami zaštitnik naš, Bog Jakobaļ V¹ 11v, 12r (Ps. 45₈, 12), i bude kraļevati u domu Jakobovu u vijeke/u vijek V¹ 65r, 66r/A 54r, 56r, 56v, 57v (lekcija), Ľubit Gospod vrata Siona sorh svih pristolja Jakobovih V¹ 12r

⁶⁶ AR IV, s. v. Ivan. – Za postanak v. ER I, s. v. Ivan.

⁶⁷ AR IV, s. v. Izrael, izraelski, Izdrajel, izdrajelski, Izrael, izraelski i izv.

– *Ľubi Gospodin vrata Sionova šorhu svijeh pribivališta Jakobovijeh* A 1r (Ps. 86₂)
– lik (prema lat. *Jacob, Jacobus*) potvrđen je od 13. st. vjerojatno iz Dubrovnika (Mon. serb.), a zatim iz Bernardina, Marulića, B. Gradića i drugih hrvatskih pisaca. U AR Budmani napominje da se tako govori i u njegovo vrijeme u Dubrovniku.⁶⁸ Stari lik posvojnog pridjeva *JakobaĽ* (tvoren sufixom *-jb* i sa sekundarnim *a*) u V¹ dolazi u odnosu na *Jakobov* u omjeru 2 : 9, dok u A ne dolazi. U AR nije potvrđen.

Jerik: kako *nasadenje rusa/ruse u Jeriku* V¹ 19r/A 7r (lekcija) – (lat. *Hiericho*, tal. *Jericho*) osim nominativnog lika *Jerik* potvrđen je i *Jeriko*, oboje tek od 17. st. U Marulića dolaze likovi *Hierik*, *Hieriko*, u kojima se očito radi samo o nasljedovanju lat. grafije, koju treba čitati *Jerik*, *Jeriko*.⁶⁹

Jerozolim/Jeruzalem, jerozolimski/jeruzolimski/jeruzalemski: *noge naše u dvorih/dvorijeh tvojih, Jerozolime, Jerozolime, koji jesi/ki si zidan kako grad* V¹ 51r/A 43r (Ps. 121₂), *Hvali, Jerozolime ...* V¹ 62r, A 44r, 54r, *U Jeruzolimu/Jeruzalemu oblast moja* V¹ 41r/A 28v, *Molite koja o miru jesu u Jeruzalemu* V¹ 40v – *Molite koja na mir jesu Jerozolimu* A 28r, 43r (Ps. 121₆), *i uzriš koja dobra jesu u Jerozolimu* V¹ 47r – *i vidiš koja dobra jesu u Jeruzalemu* A 38r (Ps. 127₅) i dr.; *Lijepa jesi/si i krasna, Ći/hći jerozolimska* V¹ 29v/A 17r, *da se zidu miri jerozolimski/jeruzolimski* V¹ 80r/A 90v i dr. – (lat. *Hierosolyma, Jerosolyma*) riječ je u nas preuzeta u muškom rodu, vjerojatno prema apelativu *grad*. Graf. *ierof-*, *ieruf-* može se u svim primjerima čitati i *jeros-*, *jerus-* (crsl. prema grč.), ali je u hrvatskoj tradiciji običniji latinski izgovor. Ista nesigurnost vrijedi i za sve latiničke primjere u AR barem do u 17. st.⁷⁰ Za novije primjere trebalo bi poznavati grafiju pojedinih pisaca. Lik *Jeruzalem, jeruzalemski* dalji je stupanj odomaćivanja prema *Jerozolim, jerozolimski*, pa i *jeruzolimski*, a karakterističan je za onovremene čakavske spomenike, dok je za dubrovačke običniji ovaj drugi lik. Omjer likova *Jerozolim, jerozolimski* prema *Jeruzalem, jeruzalemski* (u V¹ pridjev nije potvrđen) iznosi za V¹ 11 : 6, a u A 11 : 7, s time da u A 90v jednom dolazi i lik *jeruzolimski*.

⁶⁸ AR IV, s. v. *Jakob, Jakobov*.

⁶⁹ AR IV, s. v. 1. *Jerik*.

⁷⁰ AR IV, s. v. *Jerosolim, jerosolimski, Jerusalem, jerusalemski, Jerusolim, jerusolimski, Jeruzalem, jeruzalemski* i izv.

Jese, Jeseov: *Porodi korin Jese V¹ 69r – Plodi korijen Jeseov A 59r (antifana), Izide/Izidet mladika od korijena Jeseova V¹ 62v/A 54r (kapitul) – (lat. Iesse) nepotvrđeno.*

Jevin v. *Eva, Evin/Jevin.*

Jezus: *Blaženi plod od utrobe tvoje Jezus V¹ 1r, Rodiš sina i narečeš ime ņemu Jezus V¹ 65v (Marijinski oficij) – (prema lat. Jesus) u A ne dolazi; potvrde od II. pol. 15. st., uglavnom dubrovačke i bosanske⁷¹ – usp. Isus.*

Jozef, Jozefov: *Poslan bi anđeo Gabrijel ... k divici/g djevi, virenici muža komu ime bješe Jozef V¹ 64v/A 55v, ... k Mariji djevi, virenici/vjerenici Jozefovi V¹ 61v, 65r/A 53v, 56r – (lat. Joseph) za graf. iofef vrijedi što je rečeno kod Jeruzolim/Jeruzalem. Istu nedoumicu navodi i AR s. v. Jozef, gdje je prva potvrda iz N. Ranjine, zatim uglavnom iz dubrovačkih pisaca.⁷²*

Juda: *od učenik skoro ostavljen, od Jude prodan V¹ 139r (himan u Oficiju za mrtve) – (lat. Judas) potvrde tek od 17. st.⁷³*

judajski: *i uzradovaše se čeri judajske V¹ 15r (Ps. 96₈) – značenje ‘židovski’ prema Juda pren. ‘židovski narod’ (po četvrtom Jakovljevu sinu)⁷⁴; potvrđeno samo u dva pisca 16. i 17. st.⁷⁵ – usp. Žudija, žudijeski.*

Lacar: *Koji/Ki Lacara uskrnsnu iz groba smrdećega V¹ 112r/A 74r (responzorij) – (lat. Lazarus) s već spomenutom suglasničkom promjenom z > c. U AR s Budmanijevom napomenom da se u Dubrovniku govori Lazar. Hrvatske su potvrde od Bernardina, ali rijetke.⁷⁶*

Liban: *Kako čedar uznesena bih u Liban V¹ 19r – Kako čedar uzvišena bih u Libanu A 7r (lekcija u Marijinskom oficiju) – potvrde od Bernardina i B. Kašića.*

Licabeta v. *Elizabeta/Licabeta.*

Marija: *Poslan bi anđeo Gabrijel k Mariji djevi V¹ 61v, 65r, A 53v, 56r, Anđeo Gospodañ/Gospodinov navijesti Mariji V¹ 64r/A 55r, 57v, Ne boj se, Marija,*

---

⁷¹ AR IV, s. v. Jezus.

⁷² AR IV, s. v. Josef, Jozef.

⁷³ AR IV, s. v. 1. Juda.

⁷⁴ AR IV, s. v. 1. Juda pod b).

⁷⁵ AR IV, s. v. judajski.

⁷⁶ AR V, s. v. Lazar.

našla jesi milost prid Bogom / u Boga / prid Gospodinom V¹ 62r / 65v / A 56v (2x), *anđeo ... reče: "Zdrava, Marija, milosti puona / puna, Gospod / Gospodin s tobom!* V¹ 64v / A 55v, *Duh Sveti snidet na te, Marija* V¹ 62v, A 54r, 55v (lekcija) (kao zaziv u V¹ još 8x, u A još 4x), *Uznesena jest Marija na nebo* V¹ 22r, 37r, A 11r, 33v, *Sej / Ovo, Marija rodi nam Spasiteļa* V¹ 69r / A 59r (antifana), *Moļu tebe, Gospođe, sveta Marijo, Mati Božja, milosrdja puona* V¹ 162r, *Čuj i uslušaj, slatka Marijo, Majko Božja i od milosrdja* V¹ 166v, *Počine mnogo devota molitva Blažene Djeve Marije. Gospođe moja, sveta Marijo, vječna djevico, majko od izvrsne milosti* A 131v (izvanoficijske molitve) i dr. (ukupno u V¹ 68x, u A 58x) – potvrde od Bernardina i Marulića.⁷⁷

Melkisedek: ti jesi pop u vijeke / u vijek po redu Melkisedekovu / Melkisedeka V¹ 49v / A 41v (Ps. 109₄) – (lat. *Melchisedec*) nepotvrđeno.

Misael: primjer v. kod *Ananija* – graf. *misael* može se čitati i *Mišael* (kao što je u suvr. *Bibliji*), ali i u dubrovačkom *Ć* dolazi u liku *Misael*. U AR VI, s. v. *Misajlo*, potvrđenom samo iz jednog srpskog spomenika, i to u akuzativu, kaže se da nominativ može biti *Misajlo*, *Misail*, *Misailo*. Nikakvih hrvatskih potvrda toga imena u AR nema. U već spomenutom glagoljičkom *Lobkowiczevu psaltiru* dolazi crsl. lik *Misail*.⁷⁸

Mojzes: ... kupjenu ku vidi Mojzes goreći no ne dogarajuće V¹ 68v, A 58v (antifana) – (lat. *Moyses*) u tom liku nepotvrđeno, a lik *Mojses* (vjerojatno prema lat. grafiji) dolazi u pisaca 18. st., *Mojsej* (prema grč. izgovoru) iz glagoljičkog *Korizmenjaka* i protestantskih pisaca.⁷⁹ Za grafiju vrijedi što je rečeno kod *Jeruzolim / Jeruzalem...*, ali je vjerojatniji izgovor prema latinskom.

Nacaret: primjer v. kod *galilejski* – (lat. *Nazareth*) za glasovnu pojavu *z > c* vidi kod *Azarija / Acarija*; potvrda samo iz Bernardina iz istoga oficijjskog teksta.⁸⁰

Petar i Pavao v. 6. odjeljak.

Raab / Rav: primjere v. kod *Babilon* – (lat. *Rahab*) prvi lik, s ispadnjem intervokalnoga *h*, potvrđen je znatno kasnije: iz Đorđića i Matovića; lik *Rav* sa

⁷⁷ AR VI, s. v. *Marija*.

⁷⁸ E. Hercigonja (1975, 157).

⁷⁹ AR VI, s. v. *Mojsej*, *Mojses* – v. i *Mojsij*, *Mojsija*, *Mojsije*, *Mojsijo* i dr.

⁸⁰ AR VII, s. v. *Nazaret*.

sažimanjem *aa* > *a* i *v* umj. *b* (očito po grčkom izgovoru – preko *crsl.*) nije potvrđen.⁸¹

Sion, Sionov, sionski: *Blagosovi te Gospod/Gospodin od Siona!* V¹ 47r/A 38r (Ps. 127₅), ... *sile tvoje pošlet Gospod od Siona* V¹ 49v – *sili tvoje pošalet Gospodin od Siona* A 41v (Ps. 109₂), *Zašto učinio Gospodin jest Sion* V¹ 82r – *Zašto Gospodin učinio jest Sion* A 117r (Ps. 101₁₇), *Da navijeste u Sionu ime Gospoñe/Gospodinovo* V¹ 82v/A 117v (Ps. 101₂₂), *Jere obra Gospodin Siona i pošubi ñega za pribivalište svoje* V¹ 169v (Ps. 131₁₃), *Ušlišav i uzveseli se Sion i uzradovaše se ćeri judajske/hćeri žudijske* V¹ 15r/A 3v–4a (Ps. 96₈) i dr.; *Mati Sionova reće* V¹ 12v/A 1v (Ps. 86₅); ... *kako ćepriš/ćeprijes na Gori sionskoj* V¹ 19r/A 7r (lekcija), ... *kako Gora sionska ne ganet se u vijeke/ne nagnet se* V 43v/A 32v (Ps. 124₁), ... *i sinove sionski uzradujut se o caru svojem* V¹ 28v (Ps. 149₂), ... *i dovede te u carstvo svoje, na pošla sionska* A 103v (izvanoficijska molitva) i dr. – značenja su za vlastito ime *Sion* prenesena: ‘nebo’, ‘(Crkva i njezini) vjernici’, a jednom se pod riječju *Sion*, čini se, podrazumijeva ‘Bog’: *Kako strijele u ruci Siona/Mogućega*⁸²... V¹ 52v/A 37v (Ps. 126₄), dok se za ‘brdo u Jeruzalemu’ upotrebljava sintagma *Gora sionska*. Sintagma *Gospod/Gospodin od Siona* sa značenjem ‘Bog’, u suvremenom prijevodu ima adekvat *Jahve sa Siona*. Potvrde su za ime od Bernardina, za odnosni pridjev od *Zadarskoga lekcionara*, ali malobrojne, a za posvojni pridjev nema potvrda.⁸³

Tir: primjer v. kod *etejopski/etiopski* – potvrde u značenju ‘ime gradu u Feniciji’⁸⁴ od Bernardina; ovdje je upotrijebljena množina *Tiri* za ‘stanovnike Tira’.

Žudij, žudijski: od učenikov skoro ostavljen, od *Žudija izdan* A 95v (*Oficij za mrtvoe*) – u V¹ na adekvatnome mjestu stoji: *od Jude* (v. tamo); *i uzradovaše se hćeri žudijske*⁸⁵ A 4r (Ps. 96₈). Zamjena *Jude* sa *Židovima* dolazi odatle što se ime *Juda* preneseno upotrebljava za *Židove* (u množini), ali u navedenom se primjeru radi o *Judi*. – Iz lat. *Judaeus* preko dalmatoromanskoga ili iz

⁸¹ AR XII, s. v. *Raab*.

⁸² U suvr. tekstu taj stih glasi: *Strelica u ruci ratnika...* (NZ 1022).

⁸³ AR XV, s. v. 2. *Sion, sionski*.

⁸⁴ AR XVIII, s. v. 4. *Tir*.

⁸⁵ Graf. *scudief* - *e* se tumači kao grafijski trag poluglasa.

mlet. *zudio*.⁸⁶ Potvrda je u G^{mn}, pa bi Nj^d mogao glasiti i *Žudija* ili *Žudio*. Potvrde su: za *Žudij* od pol. 15. st. (dubrovačka), za *Žudio* od N. Ranjine, a za *Žudija* su mlađe i uglavnom iz bosanskih i slavonskih pisaca. Za pridjev *žudijski* sa značenjem “koji ili što pripada Žudiji čovjeku ili Žudiji zemlji” najstarija je potvrda iz Bernardina.⁸⁷

4. Nebo, pakao, limb, zemlja, svijet

Najobičnija riječ za imenovanje Božjega obitavališta jest *nebo*, *nebesa*; odnosni je pridjev *nebeski*. Primjeri su brojni, s time da je množina *nebesa* češća u oba molitvenika (omjer *nebo* : *nebesa* u V¹ iznosi 15 : 22, a u A 10 : 22). Navodimo samo neke od primjera: *Od višnoga neba izašaste njegovo* V¹ 6r, *Čuh glas s neba govoreće meni/menje* V¹ 102r/A 64v, *Uznesena jest Marija na nebo* V¹ 22r, 37r; A 11r, 23v; *vrhu svijeh jezik Gospod i vrhu nebes slava njegova* V¹ 50v – *Uzvišen nada svijemi narodi Gospodin i svrhu nebesa slava njegova* A 42r–42v, *Hvalite Gospoda/Gospodina s nebes* V¹ 27r/A 15r, 93v, *K tebi uzdviogh oči moje, koji stojiš na nebesijeh* V¹ 42v – *K tebe dviogh oči moje, ki pribivaš na nebesijeh* A 31v i dr. Riječ *nebo* označuje i ‘nebeski svod’: *koji/ki stvori nebo i zemlju* V¹ 4x, A 3x, a i *nebo* i *nebesa* ‘obitavatelje neba’: *Koga zemlja, more i nebo čtuje* V¹ 4r, *Kako uzrut nebesa djela prsta tvojih* V¹ 5r, *Blagosovite, nebesa, Gospoda/Gospodina* V¹ 25r/A 13r, *po pravdi da veselet se nebesa i radujet se zemlja* V¹ 14r – *u pravdi da se vesele nebesa i raduje zemlja* A 2v, *Hvalite néga, nebesa nebeska/nebes!* V¹ 27v/A 15r.

Metaforični su nazivi za Božje obitavalište: *carstvo nebesko* V¹ 17r, 72r, A 5v, 103v; *tvrdá nebeska* – *Blagosovljen jesi, Gospodi, na tvrdi nebeskoj* V¹ 27r; zatim: *dom Boži, Gospodañ/Gospodinov, sveti, dvor Boži, dvor cara višnoga, kraljevstvo (moje, tvoje, njegovo; mira i svjetlosti, životno, kraljevstva nebeska, kuća Gospodña, raj, visine, višña*, npr. *dom Boži ljubavi* V¹ 144r, A 100v; *U dom Gospodañ/Gospodinov idemo* V¹ 40r, 51r/A 28r, 42v, *I zaradi doma Gospoña/I radi doma Gospodinova* V¹ 41r/51v – *I radi doma Gospodina Boga našega* A 28v, 43v, *Gospodine, spasene nas učini i pjesni naše pojemo svaki dan života našega u domu Gospodinovu* A 93v (u ovom primjeru *dom Gospodinov* može značiti i ‘crkvu’), *da pribivam/budu pribivati u domu Gospodinovu sve dni života moga* V¹ 117r/A 78r; *Velikoga dostojanja tajstvo, dvor Boži,*

⁸⁶ ER I, s. v. *Jahudija*.

⁸⁷ AR XXIII, s. v. *žudijski*.

satvoreno jest V¹ 69v – ... Dvor Boži satvoren jest A 59v, Poklonite se Gospodinu u dvoru svetomu /svetu njegovu! V¹ 13v / A 2v, Ti cara/kraľa višnega dvor jesi V¹ 30r / A 17v; Dođi da s[a] mnom sjedeš u kraljevstvu mojem V¹ 157v, vjerujućijem kraljevstoa nebeska A 8v, u kraljevstvu mira i svjetlosti A 67r, Sprijam/Sprijati ću Gospodu u kraljevstvu životnom V¹ 98r, 98v / A 62v, 63r; u primjeru: i kraljevstvu njegovu ne bude konca V¹ 68r, A 56v, 57r kraljevstvo dolazi u značenju 'kraljevska vlast'⁸⁸; koji stojite u kući Gospod[ri] V¹ 170v; I kako ti reče lupežu: "Danas sa mnom budeš u raju." V¹ 156r (izvanoficijska molitva); Bog naš, koji/ki na visinah pribivat/pribiva V¹ 50v / A 42v, Hvalite nega u visinah/višrih V¹ 27r / A 15r, 93v, nas pohodi vasjav iz visin V¹ 31v – pohodio nas je istićuće iz visin A 18v, Čudnovat u visinah Gospodin A 10v. Sintagma kraljevstvo životno nije potvrđena iz drugih spomenika.⁸⁹ Riječ raj i množina u višrih dolaze u našim molitvenicima samo po jednom, i to raj u izvanoficijskoj molitvi. Riječ visina u navedenom značenju potvrđena je tek od 17. st., s time da je upotreba množine rijetka⁹⁰. Sintagma va višri[h] potvrđena je u Odlomku Korčulanskog lekcionara⁹¹, a nakon njega va/na/u višrih dolazi tek od Zadarskog lekcionara⁹².

Nasuprotnost nebu i raju je *pakao* (odnosni pridjev: *pakleni*), u kojem vlada *djavo* (posvojni pridjev: *djavał* ili *djavłi*⁹³), *djavo pakleni, sotona, duh bludni*. Primjeri: *Ne čekaju koji slaze u pakao/u paklu pravila tvoga V¹ 136v / A 93v (Iz 38¹⁹), nije u smrti koji bi se spomenuo od tebe ali u paklu koji bi spovidio tebe V¹ 107r–107v – A u paklu tko će se ispovidjeti tebje? A 70r (Ps. 6₆), Strah smrtni smuća me jere u paklu nije nijedno/nijedno nije izbavljenje V¹ 128v / A 86v i dr.; Od vrata paklenih/paklenijeh izmi/slobodi, Gospodine, duše rihi! V¹ (5x) / A (3x), Prisd/Srjed dni mojih pođu na vrata paklena V¹ 135r / A 92r, Očisti mene oda svijeh grijehov i od paklene muke V¹ 150v; Pridi, Duše Sveti, ... nas ubrani i slobodi oda svijeh zala da nam ne naudi djavo pakleni V¹ 144v, A 101r, ti nas od djavla zaštiti V¹ 59v, A (5x); Od oblasti djavle izbavi nas! V¹ 89v – Od zloba djavłijeh izubavi nas! A 124r; Od duha bludnoga izbavi nas! V¹ 89v (litanije); Dopusti menje u ovuj noć bez nijednoga impaka sotone V¹ 159v*

⁸⁸ AR V, s. v. *kraljevstvo* pod a. bb) s najstarijom potvrdom iz Bernardina.

⁸⁹ AR V, s. v. *kraljevstvo* pod b. bb; XXIII, s. v. *životan* pod a. a).

⁹⁰ AR XX, s. v. 1. *visina* pod a. b).

⁹¹ Vlastiti uvid.

⁹² AR XXI, s. v. *višri* pod b. i).

⁹³ Nominativ m. r. nije potvrđen – za oblik *usp. Gospodaři*.

(izvan- oficijska molitva). – Od navedenih riječi samo je *pakao* potvrđen od kraja 14. st. Za sve ostale potvrde su iz II. pol. 15. ili poč. 16. st. Sintagma *vrata paklena* ima najstariju potvrdu iz dubrovačkoga *Libra od mnozijeh razloga*.⁹⁴ Sintagma *duh bludni* nije potvrđena ni u značenju 'đavao'⁹⁵, niti u doslovnom značenju 'zabludjeli duh'⁹⁶.

Riječ *limb/limbo* u oba molitvenika dolazi samo u izvanoficijskim molitvama: *toj jest od zdravja duša svetijeh koje bjehu u limbu prišastvo tvoje čekajući* V¹ 156v, *Za negovo sljezenje u limbo. Za sve one duše koje on slješi u limb, pohodiš, obeseli ih* A 137r. – Lik *limb* (lat. *limbus*) potvrđen je iz čakavskih pisaca 16. i 17. st., a lik *limbo* (tal. *limbo*) dolazi od Marulića i N. Ranjine.⁹⁷ Prema našim potvrdama u Dubrovniku su se polovinom 15. st. paralelno (uzastopno) upotrebljavala oba lika.

Zemlja, svijet su Božji *satvor* ili *stvorenje*, a stvoreni su u *počelu, početku*. Riječ *satvor* potvrđena je doizduše u nešto drugačijem kontekstu, ali u odgovarajućem značenju 'ono što je stvoreno': ... *tvorećega satvor Marije nosi* V¹ 4r, a glagol je *satvoriti* (pored *stvoriti*): *Ti satvori mene, milostivi Gospodine* V¹ 147v, *Spomeni se, Gospodine, od skupa tvoga, koji satvori od počela* V¹ 168r, *Dvor Boži satvoren jest* A 59v i dr. Riječ *satvor* u navedenom značenju ima jedinu potvrdu iz Đž. Držića, a glagol *satvoriti* u značenju 'stvoriti' potvrđen je od dubrovačkoga *Libra*, uglavnom u dubrovačkih i drugih štokavskih pisaca. Za začetak svijeta u V¹ češća je riječ *počelo*, dok *početak* dolazi samo jednom, a *početak* se upotrebljava za obične stvari (knjigu, pjesmu, oficij), dok je u A češća riječ *početak*, ali dolazi i *počelo*: *Ti jesi, Gospodine, zemlju stvorio u počeli i stvorenje ruku tvojih jesu nebesa* V¹ 83r – *Gospodine, ti si stvorio zemlju u početak i stvorenje od ruke tvoje jesu nebesa* A 117v–118r, *Od počela i od pride/prjeđe vijeka sazdana jesam* V¹ 53v/A 45r, *Kako bi u počeli i sada i vazda* V¹ 140r, 142v – *Kako bješe u početak/u početku i sada i vazda* A (7x)/(1x), *U počelo bješe riječ ... Ovoj bješe u počelu kon Boga* A 104v; *Ovaj pjesan govorit se na početak od Laudes* V¹ 71r, *U početak kriiga/od libra pisano jest od mene* V¹ 122v/A 82v, *Išti ga u početak Ofičja od Gospođe* V¹ 105r, A 68r,

⁹⁴ AR II, s. v. *đavli* (nominativ *đavaļ/djavaļ* nije potvrđen); III, s. v. *đavo*; IX, s. v. *paklen* pod c) potvrde za *djavo pakleni*, pod g) potvrde za *vrata paklena*; XV, s. v. *sotona*.

⁹⁵ AR II, s. v. *duh* pod 2. c.

⁹⁶ AR I, s. v. *bludan* pod 1.; II, s. v. *duh* pod 1. d.

⁹⁷ AR VI, s. v. 1. *limb, limbo*.

S tobom početak u dan krjeposti tvoje A 41v. Za riječ *počelo* kaže se u AR da se nije našlo potvrda iz dubrovačkih pisaca 17. i 18. st., a iz 16. da su samo dvije (N. Ranjina i *Libro*)⁹⁸, pa bi to moglo značiti da je i u našim molitvenicima ta riječ upotrijebljena pod utjecajem čakavskih matica, a da je u Dubrovniku već tada bila običnija riječ *početak*. Ipak treba imati na umu da je *Proslav Ivanova evanđelja* iz A, u kojem dolazi *počelo*, čini se, nastao u Dubrovniku.

Zemlja i *svijet* djelomično se preklapaju u značenju. Zanimljivo je napomenuti da ni u V¹, koji ima dosta ikavizama, ne dolazi lik *svit*. Riječ *svijet* znači 'sve što je stvoreno', ali češća je upotreba u značenjima 'zemlja sa svim svojim pojavama' i 'ljudi na zemlji', pri čemu je ova posljednja dva značenja ponekad teško razdvojiti, odnosno značenje je zapravo 'zemlja i ljudi na njoj'. Za značenje 'sve što je stvoreno' sigurne su potvrde: *tvorca svijeta rodila jesi, koji te stvori* V¹ 18v, *on je plod i uživanje do konac svijeta* A 103r te iz *Evandjelja po Ivanu: Na svijetu bješe i svijet po nem stvoeren jest* A 105r. U značenju 'zemlja' uglavnom dolazi uz attribute *ovi*, *saj* (kao opozit drugom, onom svijetu – u vjerskom smislu), ponekad i uz *vas*, a u A dolazi i u sintagmi *svijet zemałski*; potvrde za značenje 'ljudi na zemlji' dolaze uz glagol *suditi*, zatim uz svezu *uzimati grijeha*, a ako dolazi uz *suditi ognem*, tada se odnosi na značenje 'zemlja i ljudi na njoj'. Npr. ... *sve blazni sama našla jesi po svem svijetu* V¹ 14v – ... *sve blazni jedina potrla jesi po svem svijetu* A 3r, ... *dobrotvorcem našijem koji od segaj svijeta priminuše* V¹ 104v – ... *dobročinitele naše koji od segaj svijeta priminuše* A 66r, *dobitje suprotioa svijeh neprijateļa ovogaj svijeta* V¹ 165v, *Koji ima priti suditi žive i mrtve i svijet ognem* V¹ 112r, *prjeslavna kraļice od segaj svijeta* A 46v, *Za svu muku negovu i trud koji je ponio na ovi svijet* (tj. 'podnio na ovom svijetu') A 134v, *Kadano bi uzvišena so ovogaj svijeta* A 137v, *Za došastje Duha Svetoga, kadano u srdca od apostola dođe ognen i razlikost od jezika nım da, po soem svijetu razdijelivši ih* A 137v, *da podvigne se more i ispuńenje negovo, vas svijet zemałski i koji pribivaju u nem* A 5r, *dušu raba tvoga, koju iz ovogaj svijeta zapovidio si izljesti, u kraļevstvu mira i svjetlosti postavi* A 67r–67v, *I zato ispravi svijet zemałski, ki ne gane se* A 2v, *Suditi će svijet zemałski u pravdi i puoke u pravednosti* A 3r, 5v, *Tebe po svijetu od zemał/zemaļa sveta ispovijeda/spovijeda crkva* V¹ 71v/A 8r; *Ovoj, koji uzimļet grijeha svijeta* V¹ 69r – *Ovo, ki prima grijeha svijeta* A 59r, *dao si život svemu svijetu* V¹ 152r, *Milosrdje tvoje grijeha svega svijeta potlaćuje* V¹ 149r,

⁹⁸ AR X, s. v. *počelo*.

Jagañče Boži, koji uzimleš grijeha svijeta, prosti nam, Gospodine! Jagañče Boži, ki primaš grijeha svijeta, usliši nas! A 126r; kada prideš suditi svijet ognjem V¹ 121r, svetijem krstom i krovju tvojom oslobodio jesi vas svijet A 95v, Sinu, odkupiteļu svijeta A 120v i dr. Zanimljivo je napomenuti da odnosni pridjev *svjetovni* dolazi samo u značenju suprotnom pridjevu *duhovni*, vjerski: ... rečeni dan sve poznaše i od protive svjetovne odstupiše i viru/vjeru katoličasku tadaž pripovijedahu V¹ 143v–144r/A 100v, Isprosi menje ... čuvanje od grijeha, pogrdnje svjetovno, ljubav Božju A 139v.⁹⁹

Uz riječ *svijet* u V¹ dolazi i crkvenoslavizam *mir*: Daj rabom tvojim oni mir koga ne može vas mir dati 95v (u primjeru dolazi i crkvenoslavizam *rab*, a zanimljiv je i zbog naporedne upotrebe homonima *mir* 'spokoj'), *krovju* tvojom izbavio jesi vas mir 139r, Sinu, izbaviteļu mira 86r, Jagañče Boži, koji uzimleš grijeha mira 91v (2x), 92r. Riječ je potvrđena samo s tri potvrde 15.–16. st., iz spomenika u kojima i inače ima crkvenoslavenskih utjecaja.¹⁰⁰

Riječ *zemlja* se u značenjima 1) 'zemlja sa svim svojim pojavama' – suprotnost: nebo i 2) 'ljudi na zemlji' podudara s riječju *svijet*, a dolazi još u značenjima: 3) 'kontinent, kopno' – suprotnost: more, 4) 'element zemlja', 5) 'tlo za obrađivanje', 6) 'država, pokrajina'. Kao i kod *svijet*, značenja nije uvijek lako sa sigurnošću razlučiti. Primjeri: 1) *Koga zemlja, more i nebo čtuje* V¹ 4r, *Gospodinova jest zemlja i spuñenje ñegovo sve zemlje i svi koji živu na ñoj* V¹ 7v, *Veselet se nebesa i radujet se zemlja* V¹ 14r, i *vidješe svi konci zemlje spasenje ñegovo* V¹ 16r, *I bojte se ñega svi konci zemlje* V¹ 25r, *Koji stvori nebo i zemlju, more i sva koja su u ñem* V¹ 102v–103r, *Puna jesu nebesa i zemlja veličastoa slave tvoje* A 8r, *Gospodin višni svrhu sve zemlje* A 4r, *Vidješe svi konci zemlje spasenje Boga našega* A 4v, *da poznamo na zemlji put tvoj* A 12v i dr.; 2) *Tebe, vječnoga Oca, sva zemlja čtuje/počtuje* V¹ 71r/A 7v, *Blagosovit zemlja Gospoda* V¹ 26r – *Blagosovi, zemlja, Gospodina* A 14r, *Pojte Gospodinu, sva zemlja!* V¹ 13r, *Kada prideš suditi zemlju, gdi se skrivaju od srčbe lica tooga?* V¹ 112v, *Klikujte Bogu, sva zemlja* A 11r i dr.; 3) *ne uzbojmo se kada smuti se zemlja i prinesut se gore u srce morsko* V¹ 11r, *da glas svoj Višni i krenu se zemlja* V¹ 11v, *vidi i strese se zemlja ... od lica Gospodinova strese se/strepeta sva zemlja* V¹ 15r/A 3v, *Zemlja se tadaž po-*

⁹⁹ Uz *svijet* u navedenim značenjima dolazi i homonim sa značenjem 'svanuće': *Bože moj, k tebi od svijeta bdim* V¹ 23r, *Zatuñe jest vam pride/prjede svijeta ustati* V¹ 46r/52r, *s večera deri do svijeta kako lav onakoj slomi kosti/sve kosti moje* V¹ 135v/A 92v. – AR XVII, s. v. 2. *svijet* pod b) s prvom potvrdom iz Š. Menčetića i većinom ostalih dubrovačkih potvrda.

¹⁰⁰ AR VI, s. v. 2. *mir*.

trese i suonce pomrča A 97r, Za trešću od zemlje A 136v i dr.; 4) ne vraću se u zemlju tmastu i pokrivenu smrtju V¹ 130r–130v, potlači u zemlju život moj i slavu moju u prah V¹ 108v, i u skončani dan i[z] zemlje ustanu V¹ 111r, uljesti će u nižnja zemlje A 12r, vrgao me si na zemlju A 116v i dr.; 5) jere Bog da blagost i zemlje daju svoj plod V¹ 36v, Da plod zemli dati i sahraniti spodobiš V¹ 91v, Blagosovite, sva rodeća na zemli, Gospodina! A 14r, i zemlja naša dati će plod svoj A 23r, a duša moja jest tebe kako zemlja bez vode 119v, i sjeme njegovo baštinom bude uživati zemlju A 76v i dr.; 6) u svoj zemli izide glas njih V¹ 6r, i zato se hoće smilovati zemljama njih V¹ 82r, Duh tvoj dobri hoće me/mene povesti u zemlju pravu V¹ 85v/A 120r, Izide duh njegov i vrati se u zemlju svoju V¹ 102v, Gospodine od zemlje jordanske A 85r i dr. Ukupno je riječ zemlja u V¹ potvrđena 83x, a u A 72x.

Sveza zemlja životna, živijeh, živućijeh označava 'ovaj svijet' za razliku od 'onoga svijeta', kamo se dolazi nakon smrti. Primjeri: Ufam vidjeti dobra Gospodinova u zemli životnoj ... Ufam vidjeti dobra Gospodinova u zemli živijeh V¹ 118r–118v – Vjeruju vidjeti dobra Gospodinova u zemli živućijeh A 79r, 79r–79v (Ps. 26₁₃ i pripadna antifona), Rekoh: "Ne viđu Gospoda/Gospodina u zemli životnoj." V¹ 135v/A 92v. U AR ta sveza nije potvrđena. Sintagma svijet zemałski znači isto što zemlja pod 1), a dolazi samo u A: I zato ispravi svijet zemałski, ki ne gane se 2v, Suditi će svijet zemałski u pravdi i puoke u istini/pravednosti 3r/5r, Klikujte prid kraljem Gospodinom da podvoigne se ... vas svijet zemałski i koji pribivaju u nem 5r. Metaforički je naziv za zemlju kao obitavalište ljudi sveza suzni do¹⁰¹ (prijevod lat. *vallis lacrimosus*): K tebi/tebe uzdišemo tužeći i plačuće u sem/ovom suznom dolu V¹ 70v/A 60v. Sveza u tom liku nije potvrđena.¹⁰² Sintagma sva zemałska znači 'sve što postoji na zemlji': Blagosovite, sva zemałska, Gospoda! V¹ 26r. Za značenje 'kopno' u V¹ dolazi crsl. sinonim suša: Togaj jest more ... i sušu osnovasta ruci negovi 2v.

¹⁰¹ Nominativ nije potvrđen, ali u jezičnom sustavu molitvenikâ, u kojima u domaćim riječima l na kraju riječi (i sloga) redovito prelazi o, koji se sažimlje s prethodnim o, imenica dol sigurno glasi dō.

¹⁰² U AR XVII, s. v. 1. suzan pod c) dolazi luka slzna (citirano: sluzna) iz Žića svetih otaca, zatim suzni dolac iz Marulića, suzna dolina iz Albertija, suzna prodol iz Bašića.

5. Božanske osobe

U ovaj je odjeljak pored triju osoba Božje naravi (Boga Oca, Sina i Svetog Duha) i jedinstvenog Svetog Trojstva uvrštena i Mati Božja.

Temeljna riječ *Bog* obilno je potvrđena: u V¹ dolazi 258x, a u A 237x. Primjere nećemo posebno navoditi, već ćemo ukazati samo na neke ustaljene izraze i sintagme s atributima i apozicijama uz koje dolazi, te na zamjenske, uglavnom metaforične nazive. Tako je npr. izraz *Bogu hvala!* ostao u neizmijenjenom liku do danas – s istim poretkom sastavnih dijelova (sasvim je nešto drugo: *Hvala Bogu!*). U V¹ potvrđen je 18x, a u A 25x. Isto vrijedi i za molitvenu formulu: *Koji žive(š) i kraljuje(š) u jedinstvu Duha Svetoga Bog V¹ (6x), A (11x), zatim Toga/Togaj radi blagosovi te/tebe Bog u vijeke/vijek V¹ (5x), A (5x), Bože, spasiteľu naš V¹ (6x), A (6x), pa Svet, svet, svet Gospod Bog Sabaoť! V¹ 71r, formula potvrđena gotovo u istom liku, onom koji se i danas upotrebljava, i u Odlomku Korčulanskoga lekcionara iz 80-ih godina 14. st.: Svet, svet, svet Gospodin Bog Sabaoť 198v¹⁰³, te u oba molitvenika karakteristična formula: Bože, na pomoć moju nastoj! V¹ (8x), A (8x).*

Od atributa česte su posvojne zamjenice: *Bog moj, naš* i samo jednom *ńegov*: i ufanje *ńegovo u Gospoda Boga ńegova V¹ 102v*. Ostale su atributne sintagme: *Bog Jakobal, Jakobov, Jakoba, Gospod Bog Izraelov, izdraelski / izraelski, Gospodin Bog istini, Gospodin Bog svemogući, svemogi, Bog višńi, Bog vječni/vječńi/vičńi, Bog živi* i sl. (u različitom rasporedu sastavnih dijelova sintagmi). Za prve dvije sintagme primjeri su uglavnom navedeni u 3. odjeljku pod *Izdrael/Izrael, Izdraelov/Izraelov, izdraelski/izraelski i Jakob, Jakobal, Jakobov*. Ostali primjeri: *Blažen/Blaženi komu Bog Jakobov bude pomoćnik ńegov V¹ 102v/A 65r; koji ište Gospodina, lica Boga Jakoba V¹ 8r, Dokle nađem mjesto Gospońe, pribivalište Boga Jakobova V¹ 169r; Oslobodi me, milosrdni Bože! V¹ 148r, Gospodine Bože svemogući V¹ 153r, 158r, Svemogući vičńi/vječńi Bože V¹ 96v/157v, Svemogi vičńi/vječńi Bože V¹ 95r, 142v/A (6x), Svemogući vječńi/vječńi Bože V¹ 157v/A 129v, 130v; Źudi duša moja g Bogu živomu V¹ 127v – Źeljela je duša moja g Bogu živomu A 84v, 85v, Gospodine Isukrste, Sinu Boga živoga V¹ 139r, ne imam bo utočišta nigdi, negoli k tebi, Bogu živomu i pravomu V¹ 149r, po anđelu Gabrijelu bi naviješteno začetje Sina Boga živoga V¹ 163r, Gospodine Isukrste, Sinu Boga živoga A (8x) i dr.*

¹⁰³ Tekst u: D. Malić (1989, 10–20, to na str. 17).

Apozicijske su sintagme *Bog Otac, Gospod / Gospodin Bog*, ali i: *Gospodin Bog Isukrst*, što je očito posljedica gomilanja epiteta i preklapanja sintagmi *Gospodin Bog* i *Gospodin Isukrst* (za Sina): *Hvala budi/Budi hvala Bogu Ocu višnjemu* V¹ 24r/A 45v, *koji/ki živeš i kraluješ s Bogom Ocem* V¹ 153r/A 67r, *Hvalu tebje uzdaju, Gospodine Bože, Oče svemogući* V¹ 159r; *jere taj jest Gospodin Bog naš* V¹ 3r, *Gospod Bog jeda reče mir na ljudi svoje* V¹ 36r, *takoj oči naše Gospodinu Bogu našem* V¹ 42v, A 32r, *Dat/I da ņemu Gospod Bog pristolje Davida* V¹ 62r, 67v, A (4x)/65r, *Mnoga ti činiš/si učinio ti, Gospodine Bože moj* V¹ 122r/A 82r, *Tebje bo, Gospodinu Bogu momu, hotijem ugoditi* V¹ 159r, *Odkupi nas, Gospodine Bože istini!* V¹ 161v, *sama bez prilike ugodna jesi Gospodinu Bogu našem Isukrstu* A 18v i dr. Sintagma *Gospod Bog* u V¹ dolazi (s kosiim padežima) 17x, *Gospodin Bog* također 17x, a u A samo ova druga 27x.

U samostalnoj upotrebi riječi *Gospod, Gospodin* najčešće su Božje ime. Pritom se *Gospod* upotrebljava samo za Boga Oca, a *Gospodin* izuzetno i za Sina. Vrijedi to u prvom redu za sve starozavjetne tekstove, a takvih je u oba molitvenika većina. Ipak, očito se na Oca i Sina odnosi psalamski stih: *Reče Gospod Gospodu momu: "Sjedi ob desnu mene..."* V¹ 49r – *Reče Gospodin Gospodinu momu...* A 41v (Ps. 109₁).¹⁰⁴ Za Sina naziv *Gospodin* dolazi u A u formuli: *Slava tebje, Gospodine, ki rođen jesi od Djeve* (6x), a pridjev *Gospodinov* u litanijskoj formuli: *Svi sveti učenici Gospodinovi, molite za nas!* V¹ 87v, A 122r. *Gospod* je crkvenoslavizam, koji je u V¹ vrlo frekventan (ukupna upotreba 274x prema *Gospodin* 262x), dok u A, koji ima znatno manje crkvenoslavenskih tragova, dolazi samo u litanijskom zazivu: *Gospodi, pomiluj! Krste, pomiluj! Gospodi, pomiluj!* (9x). Vokativ je u oba molitvenika crkvenoslavenski: *Gospodi* (u V¹ 107x, u A 18x u navedenom zazivu). Posvojni pridjev *gospodañ* u V¹ potvrđen je u nominativu m. r. 5x, npr. *U dom Gospodañ idemo* 40r, 51r i d., a u kosim padežima još 29x (od toga 24x s karakterističnim za Dubrovnik pojednostavnjivanjem suglasničkog skupa *dñ > ñ*, npr. *Hvalite ime Gospoñe* 27v, 28r i d.), dok u A uopće ne dolazi. Uz *Gospodañ* u V¹ dolazi i pridjev *Gospodinov* (izv. od *Gospodin*), ukupno 23x, dok u A dolazi samo ovaj drugi lik. Jednom je upotrijebljen i odnosni pridjev *gospocki*: *i duhom gospockijem pokrijepi me* A 90r. U V¹ na adekvatnome mjestu stoji: *i potvrdi me u duhu tvojem* 79v (Ps. 50₁₄). Iz hrvatske je književ-

¹⁰⁴ Lat. : *Dixit Dominus Domino meo: "Sede a dextris meis..."* – Suvremeni tekst: *Riječ Jahvina Gospodinu mojemu: "Sjedi mi zdesna..."* (NZ 997).

nosti jedina potvrda da se pridjev *gospodski* odnosi na Boga iz Georgicea (17. st.).¹⁰⁵ Zanimljiva je paralelna upotreba naziva *Gospod* i *Gospodin* u često ponavljanim versima i rezponzorijima u V¹: *V. Gospodine, na pomoć moju nastoj! R. Gospodi, na pomoć meni pospiši /pospješ se!* (9x), odnosno u psalamskom stihu: *Gospodi, Gospodin naš*¹⁰⁶, *koliko čudno ime tvoje jest po svoj zemlji 5v (Ps. 810)*¹⁰⁷. U sličnoj molitvenoj formuli dolaze oba naziva: *Gospodi, usliši molitvu/molitav moju/glas moj!* (15x) – *Gospodine, usliši molitvu/upijañu moju/glas moj!* (34x). *Gospod*, *Gospodin* kao samostalni nazivi također dolaze s već spomenutim (i nekim drugim) atributima: *Gospod od Siona* V¹ 47r, 49v – *Gospodin od Siona* A 38r, 41v, *višñi Gospod* V¹ 101v, *Gospoda višñega* V¹ 110r, *Gospodu Jakobovu* V¹ 168v, *Gospodin uzmožan* V¹ 8r, *Gospodin od kriposti* V¹ 8v, *Gospodin višñi* V¹ 15v, A 4r, *sladak i istini Gospodine* V¹ 115r, *Gospodinu nebeskomu* V¹ 146r, *milostivi Gospodine* V¹ 147v, *Gospodinu svetomu* V¹ 159v.

Iduća je po zastupljenosti kao ime Božje riječ *Otac*, češća u V¹ nego u A, potvrđena najčešće u formulama: *Slava Ocu i Sinu i Duhu Svetomu! Slava Ocu i Sinu...*, *Slava Ocu...* V¹ (10x, 2x, 25x) – *Slava Otcu i Sinu i Duhu Svetomu/Svetu! Slava Otcu i Sinu...*, *Slava Otcu...* A (1x/1x, 4x, 1x), ... *koji rođen jesi/rodio se jesi od Djeve (Marije) so Ocem i s Duhom Svetim* V¹ (4x), *Oče naš...* (naznaka za molitvu) V¹ (11x), A (1x), *Oče/Otče nebeski, Bože, pomiluj nas!* V¹ 86r/A 120v, *Blagosovi i bludi nas svemogućí Otac i Sin i Duh Sveti!* A 131v. Rjeđe dolazi u himničkim i molitvenim tekstovima, npr. *Tebe po svijetu zemaļ sveta spovijeda crkva, Oca bezmjernoga veličastva* V¹ 71v (himan Tebe, Bože, hvalimo), ... *prislatici Isukrste, koji po vo[[i] Oca ... po smrti tvojoj uskrsnuo si* V¹ 152v, *I kako ti reče: "Oče, u ruke tvoje pridaju duh moj"* V¹ 157r, *Hvalu tebe uzdaju, Gospodine sveti, Oče svemogućí ... Hvalu tebe daju, Gospodinu svetomu, Ocu svemogućemu* V¹ 157v ...159v, ... *kadano na Gori maslinskoj Otca moļaše* A 135r, *kadano prjeporuči Otcu dušu svoju* A 136r i dr.

Metaforički su nazivi za Boga Oca: *Višñi mudarc*, *Samac višñi*, *Višñi*, čini se i *Mogućí*¹⁰⁸: *Blažena mati koje Višñi mudarc, svijet rukom drže, pod krovom utrobe satvoren bi* V¹ 4r (pjesan), *moļu tebe da zbļudena budu ... Samcem višñim* (izvanoficijska molitva) V¹ 160v, *I ti, dijete, prorok Višñega narečeš se* V¹ 31v – ... *prorok se Višñega budeš zvati* A 18r (Lk 176), *Se, začneš u utrobi i*

¹⁰⁵ AR III, s. v. *gospodski* pod 1. a. b).

¹⁰⁶ Pod lat. utjecajem čest je V = N.

¹⁰⁷ Suvremeni tekst: *Jahve, Gospode naš, divno je ime tvoje po svoj zemlji* (NZ 848).

¹⁰⁸ Velika su slova u transkripciji (u čitavu tekstu) autoričin izbor.

porodiš i zove se Sin Višnega ... Saj bude velik i Sin Višnega nazove se V¹ 65r ...65v – Porodiš sina i zvati se bude Višnega Sin ... I on bude velik i Sin Višnega nazove se A 56r ... 56v (Lk 132), Duh Sveti snidet na te i sila Višnega obujmi tebe A 56v (Lk 135). Nijedan od ovih naziva nije potvrđen. Imenice *mudarc* (ili *mudrac*) i *samac* nisu upotrijebljene ni kao apelativi za Boga, a pridjev *višni* nije potvrđen u imeničkoj funkciji osim u spomenutom prijedloznom izrazu *va/u/na višnih* ‘na nebu’, nego samo kao atribut uz Boga i Bogorodicu, dok imenica *mudarc* u AR nije potvrđena u tom nominativnom liku.¹⁰⁹ Popridjevljeni particip *moguć(i)* u imeničkoj funkciji ima navedeno značenje ‘Bog’ samo ako to pretpostavimo i za *Sion* (v. naprijed pod *Sion*, *Sionov*, *si-onski*): *Kako strijele u ruci Siona/Mogućega...* V¹ 52v/A 37v (Ps. 126₄), premda suvremeni psalamski prijevod (“Strelica u ruci ratnika” – NZ 1022) ne sugerira to značenje. Pridjev *moguć* uz imenicu *Bog* potvrđen je tek iz 18. st., a imenička funkcija uopće mu nije potvrđena.¹¹⁰

Osim naziva za Boga Oca zanimljivo je navesti i neke opće riječi koje označuju njegov hijerarhijski položaj, njegovu stvaralačku djelatnost i njegovu ulogu u životu vjernika. Navest ćemo neke od primjera. U V¹ *Bog* je *car/cesar* i *kraļ*, a u A samo *kraļ* (premda ima *carstvo nebesko*¹¹¹). *Car* i izvedenice za Boga i nebo vjerojatno su trag crkvenoslavenske matice u dubrovačkim molitvenicima. Npr. *Jere poželi car ļepotu tvoju* V¹ 10r, *kliknite prid carem Gospodinom* V¹ 16v – *Klikujte prid kraļem Gospodinom* A 5v, *Ti cara višnega dvor jesi* V¹ 30r – *Ti kraļa višnega dvor* A 17v, *Marija Djeva uznesena jest na nebesku ložnicu, u kojoj car od cara na vojezdom sjedit pristolju* V¹ 41r, *Kako bješe car na ložnici svojoj* V¹ 50r, *Kto jest ovi kraļ slave?* V¹ 8r, 8v, *I unidet kraļ slave* V¹ 8v (2x), ... *na nebesku ložnicu, u kojoj kraļ kraļeva na vojezdom pristolju sjedit* V¹ 23r – ... *u kojoj kraļ od kraļev na vojezdom sjedi prijestoli* A 11v, 28v, ... *da osnutje njih razori kraļ anđeoski* V¹ 151r, *Kraļem kojim sva živu pridite i poklonimo se* V¹ 105r – *Kraļu kojim sva živu pridite* A 68r, *Ušliši glas molitve moje, kraļu moj i Bože moj!* A 68v i dr.

Bog je i *tvorac*, *stvoritelj*, *izbavitelj*, *odkupitelj*, *pomoćnik*, *primaļa*, *primitelj*, *sloboditelj*, *spasitelj*, *stražnik*, *sudac*, *zaštitnik* i dr. Navest ćemo

¹⁰⁹ AR VII, s. v. *mudarac*, samo sa značenjem ‘mudar čovjek’, u kosim padežima od N. Ranjine i *Libra*; XIV, s. v. *samac* značenje pod a) *sam*, *osamljenik*, *jedan*, *jedini*, iz kojega se eventualno može izvesti naš metaforički naziv; XXI, s. v. *višni* pod b. *nebeski* a) “o bogu kršćanskom i Bogorodici”.

¹¹⁰ AR VI, s. v. *moguć* pod a. a).

¹¹¹ V. naprijed, odjeljak 4.

samo neke primjere: *Tadaj zapovidi i reče meni tvorac svijeh* V¹ 17v, *Tvorca svijeta rodila jesi* V¹ 18v, *po kojoj dostojimo tvorca života primiti* V¹ 42r, A 29r, *I reče menje tvorac od svijeh* A 6r, *Virnih Bože, svijeh stvoritelju* V¹ 95v, *Pravovirnih/pravoojernih Bože, svemu stvoritelju i odkupitelju* V¹ 104v/A 66v, *Bože, svijeh kolicijeh stvoritelju i odkupitelju* A 130r, *Gospodine, pomoćniče moj i odkupitelju moj!* V¹ 7v, ... *jere ti pomoćnik i izbavitelj moj jesi* V¹ 92v, *Pomoćnik moj i sloboditelj moj ti si/jesi ti* V¹ 124r/A 83v, *Pomoćnik moj budi i ne ostavi mene* A 78v, *Reku Gospodu: "Primaļa/Primitelj moj jesi."*¹¹² V¹ 127r/A 85r, *klikujmo Bogu, spasitelju našemu!* V¹ 2r, *Usliši nas, Bože, spasitelju naš!* V¹ 38r, 61r, *Vjeruju jere spasitelj moj žive* V¹ 111r, A 73r, *Bože, spasitelju naš* A (6x), *Što da učinu tebje, o stražniče ĩucki?* A 73r, *Sudac biti hoćeš* V¹ 72r, *Bog sudac pravi/pravedan* V¹ 109v/A 71v, *s nami zaštitnik naš, Bog Jakobal* V¹ 11v, 12r – *Gospodin od sila s nami, zastupnik naš, Bog Jakobov* A 1r i dr. Od navedenih riječi posebno ćemo se zadržati na: *primaļa, primitelj i stražnik*. Prve dvije riječi u značenju 'onaj koji prima, prihvaća', u kojem ovdje dolaze, nisu potvrđene do 18. i 19. st.¹¹³ Druga od njih dolazi još i u F¹¹⁴, dok Ć ima na adekvatnome mjestu: *Zastupnik moj jesi ti* 119r¹¹⁵. Riječ *stražnik* 'stražar, čuvar' u teološkom smislu o Bogu potvrđena je od II. pol. 16. st., a za čovjeka od početka 16. st. (N. Ranjina, *Libro*).¹¹⁶

Druga osoba Božjega bića – *Sin* – dolazi u stalnim sintagmana: *Sin Boži, Sin Višnegā, Sin Boga živoga*, a bez atributa samo u već spomenutoj formuli: *Slava Ocu i Sinu u Duhu Svetomu!* i u litanijском zazivu: *Sinu, izbavitelju mira/odkupitelju svijeta* V¹ 86r/A 120v. Za njegovo povijesno ime *Isus/Jezus* v. u 3. odjeljku, a kao teološko ime u našim se molitvenicama javljaju likovi *Krst, Isukrst*. Prvi lik samostalno dolazi u već spomenutoj litanijскоj formuli: *Gospodi/Gospodine, pomiluj! Krste pomiluj!...*, zatim u formulama: *Krste, usliši nas! Krste, čuj nas!* V¹ 86r – *Krste, čuj nas! Krste, uslušaj nas!* A 126r, *Poklańam se tebi/tebje, Krste!* V¹ (1x/3x)/A 95v, te u rijetkim pojedinačnim primjerima: *Ti cesar slave jesi, Krste* V¹ 71v – *Ti si kralj slave, Krste*

¹¹² Lat. *Dicam Deo: Susceptor meus es.* – Za potvrdu iz V¹ grafija je pogrešna: *primiagla*.

¹¹³ AR XII, s. v. *primaļa* pod a) ima značenje 'ona koja prima' potvrđeno samo iz Voltiggijeva rječnika kao nepouzđano, a s. v. *primitelj* jedina je potvrda srpska – iz Popovićeva rječnika s kraja 19. st.

¹¹⁴ *Djela JAZU* 31, 61, bilj. 16.

¹¹⁵ M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 93).

¹¹⁶ AR XVI, s. v. 1. *stražnik* pod a. a) i b).

A 8v, ... *čuvaj nas speće da bdimo s Krstom i da počivamo u mir* V¹ 161v, *Tebje, Krste, uspomenuju milostivo radovati se* A 98r. U ustaljenoj formuli u instrumentalu *Krst* dolazi i uz apozicijsko-atributnu dopunu *Gospodin naš: Krstom, Gospodinom našijem...* V¹ (7x), A (2x). Posvojni je pridjev *Krstov: Da dostojni budemo obitovanjem Krstovijem* V¹ 59v, *da pokopaju tijelo Krstovo plemenito* V¹ 141v, *O dušo urešena prilikom Božjom, odkupljena krvju Krstovom* A 102v. Lik *Krst* potvrđen je od polovine 15. st., pa su prema tome barem potvrde iz V¹ starije od onih u AR (pridjev je potvrđen od 1379.)¹¹⁷, ali dolazi zajedno s pridjevom već u Odlomku *Korčulanskoga lekcionara* (80-e godine 14. st.)¹¹⁸. Lik *Isukrst* također dolazi češće s dopunom: *Isukrst, Bog naš, Gospodin naš Isukrst, Gospodin Isukrst* i sl., npr. *Od tebe izide sunce pravedno Isukrst, Bog naš* V¹ 19v, 21r (2x), *sin tvoj, Gospodin naš Isukrst* V¹ 63v, *sina tvoga, Gospodina našega Isukrsta* V¹ (5x), *Gospodom/Gospodinom našim Isukrstom, sinom tvojim* V¹ (1x/3x) – *Gospodinom našijem Isukrstom, sinom tvojim* A (8x), *u brijeme deveto Gospodin Isukrst izdaše* V¹ 141r, *Gospodine Isukrste, Sinu Boga živoga* A (8x) i sl., te bez dopune: *put ugotovi slobodan da vidišše Isukrsta vazda se radujemo* V¹ 54v, A 45v, *U brijeme šesto Isukrst bi krstu pribijen* V¹ 140v, *vječnoga dobra dopusti imati, za kojih sam dužan moliti Isukrsta* V¹ 145v, *Od Divice/Djevice utrobe Isukrst bi rođen* V¹ 143r/A 100r, *Isukrst je sladak, krotak i umilen* A 103r i dr. Posvojni je pridjev *Isukrstov: Molitva devota pozdraviti tijelo Isukrstovo* V¹ 150r, *Zdravo, Isukrstovo tijelo, koje si s nebes sljezlo* V¹ 150v, *Duše Isukrstova, posveti mene! Tijelo Isukrstovo, napitaj mene! Krv Isukrstova, napoji mene! Voda od prsi Isukrstovih, oplači mene! Muka Isukrstova, utiši mene!* V¹ 151r–151v, *Da dostojni budemo objetovanjem Isukrstovijem* A 51v, ... *da pokopaju tijelo Isukrstovo plemenito* A 97v (usp. iz V¹ istovjetne primjere s *Krstov*). Za ime vrijedi što je rečeno za *Krst*, dok je pridjev potvrđen od poč. 16. st., pa su naši primjeri stariji.¹¹⁹

I *Sin Božji* je *izbavitelj* i *odkupitelj*: *Sinu, izbaviteľu mira, Bože, pomiluj nas!* V¹ 86r – *Sinu, odkupiteľu svijeta, pomiluj nas!* A 121r (litanije). On je i *spasitelj*, ali ta je odrednica toliko karakteristična za njegovu osobu da postaje njegovim nazivom¹²⁰: *Pomeni spasenja, Spasiteľu, jere od našega tijela puoti od prje-*

¹¹⁷ AR V, s. v. 2. *Krst*, 2. *Krstov*.

¹¹⁸ D. Malić (1994, 164, 165).

¹¹⁹ AR IV, s. v. *Isukrst*, *Isukrstov*.

¹²⁰ Za opće imenice kojima se imenuju božanske osobe upotrebljava se riječ *naziv* za razliku od vlastitog imena.

čiste Djeve rodeći se obraz primio jesi A (5x). U V¹ u istom kontekstu dolazi stvoritelj 34v, 59r, što pretpostavlja teološku identifikaciju Oca i Sina. Metaforični je i simbolični (mistični) naziv **Jagañac, Jañac**: *Sej, Marija rodi nam Spasiteļa, koga Ivan vidi i zaupi govoreće: "Ovo, Jagañac Boži! Ovo, koji uzimļet grijehe svijeta!"* V¹ 69r – *Ovo, Marija rodi nam Spasiteļa, koga Ivan vidiv zaupi: "Ovo, Jagañac Boži! Ovo, ki prima grijehe svijeta!"* A 59r, *Jañac grijehe omiva/umiva* V¹ 140v/A 97r, *Jagañče Boži, koji uzimļeš grijehe mira...* V¹ 91v (2x), 92r – *Jagañče Boži, ki uzimļeš/primaš grijehe svijeta...* A 126r (3x) (litanije). Riječ *jagañac* za Krista potvrđena je od N. Ranjine, a *jañac* od Marulića.¹²¹ Jedini je siguran primjer u kojem se za Krista upotrebljava odrednica **kraļ**: *Ti si kraļ slave, Krste, ti Oca vječni Sin jesi* A 8r.

Ime treće Božje osobe u oba je molitvenika češće zastupljeno u poretku **Duh Sveti** nego **Sveti Duh** (omjer u V¹ 41 : 4, u A 49 : 4). Dolazi najčešće u ustaljenim formulama, od kojih su neke već navedene, a među kojima je u oba molitvenika jedna od najfrekventnijih: *Koji živeš, žive/živet u jedinstvu/jedinstvo Duha Svetoga Bog u sve vijeke vjekoma* V¹ (7x), A (11x). Navest ćemo još neke primjere: *Duh Sveti snidet/snide na te* V¹ (3x/1x), A (4x), *Blaženā nebeskim poslom, puona Duhom Svetim* V¹ 4r, *I začnet od Duha Svetoga/Sveta* V¹ 68r/A 55r, 57v, *daj nam onuj slavu i milost Duha Svetoga koju si ju učnikom tvojim dao* A 99v, *Užeži ognjem Duha Svetoga podbočje naše* A 130r i dr. U poretku **Sveti Duh** dolazi u naslovu oficija: *Počine Oficje Svetoga Duha* V¹ 142r, A 99r, zatim jednom u navedenoj formuli u naknadno dodanoj izvanoficijskoj molitvi: *Koji živeš i kraļuješ s Bogom Ocem u jedinstvu Svetoga Duha* V¹ 153r, te u primjerima: *Vazel je*¹²² *ognjem Svetoga Duha utrobu našu i srce naše* V¹ 95v, ... *koji po voļi Boga Oca i po djelanju Svetoga Duha <i> po smrti svojoj uskrsnuo si* V¹ 152r (izvanoficijska molitva), *Blagosovimo Oca i Sina [s] Svetijem Duhom* A 14v, *za slatkost koju je imao ļubeļļivi tvoj sinak Isukrst kada obļubivoši zagriļ čovječaski narod da ga oslobodi zajedno so Otcem i s Svetijem Duhom* A 133r (izvanoficijska molitva). **Sveti Duh** dolazi i uz apozicijsku dopunu **Paraklit** i njezine prevedenice **Obeselnik** i **Utješiteļ**: *Radi prišastja Duha Svetoga Paraklita izbavi nas* V¹ 90r – *Za prišastje Svetoga Duha Obeselnika izbavi nas!* A 124v (litanije), *Tebe po svijetu zemaļ sveta spovijeda crkva, Oca bezmirmoga veličastva, časnoga tooga istinoga jedinoga Sina, Svetoga Paraklita Duha* V¹ 71r – ... *Svetoga jošte Utješiteļa Duha* A 8r (*Tebe, Bože, hvalimo*). Pa-

¹²¹ AR IV, s. v. *jagañac* pod b); *jañac* pod b) bb).

¹²² Vjer. pogr. umj. *Važgal je*.

raklit (grč. *παράκλητος*) u V¹ očito je trag crsl. matice, dok A na adekvatnim mjestima ima domaće prevedenice, svaki put drugu, što ukazuje na različite predloške pojedinih dijelova molitvenika. Riječ je potvrđena od 16. st. (Š. Budinić i dr., a u Barakovića dolazi u liku *paraklet*).¹²³ Riječ *obeselnik* u tom liku nije potvrđena, a lik *obveselnik* dolazi samo u Glavinića (17. st.) i primjer bi se mogao odnositi na Svetoga Duha, iako se izrijekom ne spominje.¹²⁴ Riječ *utješitelj* za Svetoga Duha potvrđena je u hrvatskoj književnosti od 15. st. (*Zadarski lektionar*, N. Ranjina i dr.).¹²⁵

Zajednički je naziv za sve tri Božje osobe *Sveta Trojica*: *Sveta Trojice*, *jedini Bože, pomiluj nas!* V¹ 86r–86v, A 120v, *Blažena Trojice, tebje hvala, tebje slava!* V¹ 152r. Za riječ *Trojica* u tom značenju hrvatske su potvrde od kraja 14. st.¹²⁶

Već je rečeno da će u ovom odjeljku biti obrađeni i nazivi za Majku Božju. To su: *Bogorodica*, *Djeva/Diva*, *Djevica/Divica*, *Djeva/Diva Marija*, *Djevica/Divica Marija*, *Gospođa*, *Mati Božja*, *Majka Božja*¹²⁷, a upotrebljavaju se uz višestruke epitete (pridjevske, imeničke, sintagmatske) i često dolaze u nizovima u kojima se navodi po nekoliko uzastopnih naziva. Navest ćemo neke od primjera: *Kako miro izabrano dala si miris blagouhanja, sveta Bogorodice* V¹ 7v, *Sveta Bogorodice, moli (se) za nas!* V¹ 17r, 47v, 68v, 86v, A 38v, 59v, 120v, *Blažena Bogorodice, Djevo Marija, crkvo Gospoña/Gospodinova, svetiño Duha Svetoga* V¹ 32r/A 18v, *koju uistinu Bogorodicu virujemo/vjerujemo* V¹ 32v/A 19r, *koji svete Djeve, Bogorodice Marije, uspomenujte počitajemo molitvami* A 33v, *od pričiste Divice rojstoa obraz primio/prijal jesi* V¹ 34v/59r, *Od Divice/djevice utrobe Isukrst bi rođen* V¹ 143r/A 133r, *prjeslatkoj Djevici Mariji* A 132v, *kadano ti, slavna Djevico, gledajući so ostalijemi učenici ...* A 137r, *izabranoj Djevici Mariji* A 137r, *prjeblaga i milostiva Gospođe, Djevico, Majko Božja Marijo* A 138r, *Počine Ofičje Blažene Djeve Marije* V¹ Nasl., *Po porodu, Djevo, neuviđena pribila jesi* V¹ 17r, 47v, *Blažena jest Sveta Djeva Marija* V¹ 18v, *Blažena uistinu jesi, Sveta Djevo Marija* V¹ 19v, *Spodobi mene hvaliti tebe, Djeva prisveta* V¹ 37v, *Marija Djeva uznesena jest na nebesku ložnicu* V¹ 23r, 41r, A 11v, *Djevo jedina, među svijemi tiha, ti*

¹²³ AR IX, s. v. *paraklit*.

¹²⁴ AR VIII, s. v. *obveselnik*.

¹²⁵ AR XX, s. v. *utješitelj*.

¹²⁶ AR XVIII, s. v. 2. *Trojica*.

¹²⁷ Za ime *Marija*, kad je bez dodataka *Djeva*, *Djevica* i sl. v. u 3. odjeljku.

Gospođe slavna V¹ 54v, *Blažena Mati i pričista Djevo, prislavna carice sega-svojećna* V¹ 55v, *nastojanjem pričiste Djeve Marije i svijeh svetijeh tvojih oda svijeh grijeha vele milostivo mene pokaraj* V¹ 145r – ... *mene milostivo pokaraj* A 101v, *Gospodine Isukrste, koji si ovuj svetu puot ... od slavne Djeve Marije utrobe primil* V¹ 149v, *prikažet mu se Blažena Djeva Marija* V¹ 155r, *podaj nam ... prjeslavni-jem Blažene vazda Djeve moļenjem od sadañih izbaviti se tuga* A 46v–47r, *Djevo sorhu divica/od djevica* V¹ 86v/A 120v, *oda svacijeh nevoļa izbavi nas, Djevo blagosovļena* A 51v, *Mnogo devota molitva Blažene Djeve Marije* A 131v, *Počine večerña na slavu Gospođe* V¹ 48v, *Ovi antifan Blažene Gospođe govori se po svršenji ofičja* V¹ 70r, *Moļu tebe, Gospođe, Sveta Marijo, Mati Božja* V¹ 162r, *O prjeslavna/prjeslatka Gospođe, višña nad zvijezdami* A 57v/17r, *Gospođe moja, Sveta Marijo, vječna djevico, majko od izvorsne milosti* A 131v, *Divo Marija, Majko Božja, moli za nas!* V¹ 1r, *slatka Marijo, Majko Božja i od milosrdja* V¹ 166v, *slavne Djevice Matere Marije* A 61r, *Milostiva Gospođe, Djevico, Majko Božja Marijo* A 138r i dr. Od navedenih naziva *Bogorodica* i *Gospođa* sigurne potvrde iz hrvatskih pisaca imaju tek od 16. st. (čakavski lik *Gospoja* u AR je potvrđen od 15. st., ali je obilno zastupljen već u *Šibenskoj molitvi* iz 80-ih godina 14. st.¹²⁸). Ranije su potvrde iz Mon. serb. i mogle bi biti i dubrovačke, ali to nije sigurno.¹²⁹ Od atributa Majke Božje treba izdvojiti *zbožna* i *dobročesta*, koji bi mogli biti crkvenoslavizmi: *Zdrava morska zvijezdo, Božja Mati sveta, vazda Djevo zbožna/dobročesta, ter nebeska vrata*¹³⁰ V¹ 54r/A 45r. Pridjev *dobročest* potvrđen je u dubrovačkih pisaca Dž. i M. Držića i B. Gradića sa značenjem ‘čestit, felix’, a pridjev *zbožan* potvrđen je u značenju ‘pobožan’ od Vetranovića nadalje¹³¹. Ovdje su sinonimi jer dolaze u prepevu istog latinskog stiha.¹³²

¹²⁸ D. Malić (1973, tekst str. 86–93, te u Rječniku, str. 176).

¹²⁹ AR I, s. v. *Bogorodica* s najranijim potvrdama iz Mon. serb. i B. Gradića; III, s. v. *gospođa* pod g) s najstarijim potvrdama osim Mon. serb. (1406.) iz N. Nalješkovića i M. Držića.

¹³⁰ Prvi poznati hrvatski prijevod latinskog himna *Ave, maris stella*.

¹³¹ AR XXII, s. v. *zbožan*. – U stcrsl. (v. u LP s. v. *szbožny*) značenja su ‘divinus, devotus’, ali usp. u lat. *felix* i značenja ‘plodan, rodan’ (v. LL).

¹³² Usp. u LP: *dobročestiv* i *dobročestny* “pius”, te *dobročestno/-čystno* adv. “felicit-ter”.

Bitno je obilježje Majke Božje njezino *djevičastvo*, *djevstvo* uz pridjev *djevičaski*, *djeviči*¹³³ (potvrđen samo kao atribut Djevičine utrobe): *Bože, koji spasenja vječnoga [radi] Blažene Marije divičastva/djevičastva napuñenjem ĉlovičaskomu rodu platu podal/podao jesi V¹ 41v/A 29r, Sveto i neporoĉno djevstvo, kojimi hvalami tebe pohvaľu, ne vjem V¹ 17v, A 6r, ... sahrañeno poznajemo/shrañeno poznasmo tvoje hvaliteľno djevstvo V¹ 68v/A 59r, Porodiš sina i divostva ne uvriđiš obrimeñena V¹ 67r – Porodiš sina i djevstva ne uvriđiš obrje-meñena A 57v; Komu sunce i misec i sva služe, ... divičaska utroba nosi V¹ 4r, Bože, koji divičasku/djevičasku polaĉu Blažene Marije Djeve, u kojoj pribivanje izabrati hotio jesi ... V¹ 37v/A 24r, Ti ... ne pogrdi divičasku utrobu V¹ 71v – ... prjeslavnu polaĉu tvoju od djeviĉje utrobe nije pogrdio A 133v. Rijeĉ *djevičastvo* (i *djeviĉanstvo*) potvrđena je tek od 17. st. (samo dvije potvrde), dok je *djevstvo* znatno bolje zastupljeno, i to od Bernardina i Marulića nadalje. Pridjevi *djevičaski*, *djeviĉji* potvrđeni su od 16. st., ali su takoder slabo zastupljeni.¹³⁴*

Kao što je Bog *car/cesar, kralj*, tako je Mati Božja *carica, kraljica*, s time da prva odrednica dolazi samo u V¹ (isto vrijedi za Boga), a druga u oba molitvenika: *Prislavna carice segasvojeĉna, moli za nas! V¹ 55v, Carice nebeska, raduj se! V¹ 70r – Kraljice nebeska, raduj se! A 60r, Spasi, kraljice, mati milosrdja! V¹ 70v, A 60v, Blažena Mati i prjeĉista Djevo, prjeslavna kraljice od segaj svijeta, moli za nas Gospodina! A 46v, ... tebe, kraljice nebeska, koja si svijet ponovila ... molim A 138r–138v. Ona je i velikoga kralja ĉi, ĉci od Gospodina: Moľu tebe, Gospođe, Sveta Marijo, Mati Božja, milosrdja puona, velikoga kralja ĉi... V¹ 162r, Blagosovľena, ĉci ti od Gospodina, jere tobom plod žvota primismo A 14v–15r.*

U odnosu na vjernike Marija je *mati milostivica, mati (od) smilovanja, mati (od) milosti, mati milosrdja, mati od sirota* i sl. Ona je *milosnica, odvojetnica, pomoćnica, utješnica*: *mati milostivica, mati smilovanja V¹ 34v, mati milosti, mati od smilovanja V¹ 59v – mati od milosti, mati od smilovanja A (5x), mati milosrdja, život slatkosti i ufanje naše V¹ 70v, mati slavna, mati od sirota, utišenje od žalosnih V¹ 162r, O milosnice od nevoľnijeh! A 132r, Sada za-toj, odvojetnice naša ... V¹ 70v, A 60v, blaga pomoćnice u svakoj potrebi A 132r, utješnico milostiva od žalosnijeh A 132v. Od navedenih rijeĉi *milostivica* za Majku Božju potvrđena je iz M. Držića, a *milosnica* tek od 17. st.¹³⁵; *odvjet-**

¹³³ Nominativ nije potvrđen, ali su potvrđeni nominativi *Boži, ĉloviĉi*, pa onda tako i *djeviĉi*; ž. r., odnosno genitiv m. i sr. r. *Božja, ĉloviĉja, djeviĉja*.

¹³⁴ AR II, s. v. *djeviĉanstvo, djeviĉastvo, djeviĉaski, djeviĉji*.

¹³⁵ AR VI, s. v. *milosnica, milostivica*.

nica je u AR potvrđena od 15. st., ali je najstarija dosad poznata potvrda iz *Šibenske molitve* (80-e godine 14. st. – u ikavskom liku *odvitnica*)¹³⁶, dok *utješenica* uopće nije potvrđena (u m. r. *utješenik* za Svetoga Duha potvrđen je tek iz M. Divkovića)¹³⁷. Od pridjeva treba izdvojiti *segasvjećni*, za koji AR nema natuknicu, ali se pod natuknicom *segasvjećan* nalazi potvrda iz *Korizmenjaka* koja očito treba ići pod natuknicu *segasvjećni* (*va veseli segasvićnem* – s pogrešnim čitanjem *veseli umj. veselji i segasvićnem umj. segasvićnem*).¹³⁸

6. Obitavatelji neba

Na nebu borave pri stvaranju svijeta stvorena nebeska bića, pojedinačno neimenovani zemaljski Božji ugodnici (koji se navode pod zajedničkim množinskim nazivima), te sveci i svetice Božje. Na njih uglavnom nailazimo u oficijskim i izvanoficijskim molitvama, rjeđe u ostalim oficijskim tekstovima, a najbrojnije su zastupljeni u litanijama, gdje dolaze uz litanijsku formulu *moli/molite za nas!*

Od nebeskih bića spominju se *anđeli*, *arkanđeli*, *serafin* i *kerubin*. Od *anđela/arkanđela* imenovan je samo *Gabrijel*, koji dolazi u tekstu *Marijinskog oficija*. Riječ je u oba molitvenika potvrđena u nominativnom liku *anđeo* uz pridjeve *Boži*, *Gospodañ*, *Gospodinov* (primjere v. u 3. odjeljku). Navest ćemo još neke potvrde: *Anđele Boži, koji moj jesi straž ... O moj sveti anđele, meni Bog dade tebe* V¹ 160r, *Anđele, koji moj jesi, poznaj mene!* V¹ 160v, *Poklonite se ñemu, svi anđeli ñjegovi!* V¹ 15r, A 3r, *Blagosovite, anđeli Gospoñi, Gospoda!* V¹ 25r – *Blagosovite, anđeli Gospodinovi, Gospodina!* A 13r, *Hvalite ñega, svi anđeli!* V¹ 27r, A 15r, *Radujut se anđeli, hvaleći blagosovet Gospoda* V¹ 37r – *Radujte se, anđeli, hvalite i blagosovljajte Gospodina* A 11r, 23v, *Prid licem anđelov pjeti ću tebje* A 63v, *Svi sveti anđeli i arkanđeli, molite za nas!* V¹ 86v, A 121v i dr. Pridjev je *anđeoski*: *prid licem anđeoscim poju tebi* V¹ 101r, *osnutje ñih razori kralj anđeoski* V¹ 151r, *kada te uzdviže svrhu kora anđeoscijeh* V¹ 163r, gdje budeš čuti *anđeoske slatke pjesni glas* A 103v. Likovi *anđeo*, *anđeoski* potvrđeni su tek od N. Ranjine, a *arkanđeo* od Gučetića.¹³⁹ Riječ *kor* (lat. *chorus*) po-

¹³⁶ AR VIII, s. v. *odvjetnica*; D. Malić (1973, 89, 180).

¹³⁷ AR XX, s. v. *utješenik*.

¹³⁸ AR XIV, s. v. *segasvjećan*, *segasvjetan*, *segasvjetñi*.

¹³⁹ AR I, s. v. *anđeo* pod 1. a. b) bb); *anđeoski* pod 1. a. b); *arhanđeo* pod II. 1. (s grafijom g za đ kao i u našim molitvenicima). U čakavskim likovima *anjel*, *anjelski*, *arhanjel* (s crsl.

tvrdena je od 15. st. za korove svetih (Marulić), a za andeoske korove od senjskih glagoljičkih izdanja (poč. 16. st.). Likovi *kerubin* i *serafin* dolaze u množinskoj funkciji: *Tebe (!) kerubin i serafin nepristajnim glasom upijut V¹ 71r – Tebi kerubin i serafin nepomañkanijem glasom upiju A 7v (Tebe, Bože, hvalimo)*. To su stariji likovi, u kojima je hebrejski množinski nastavak *-im* zamijenjen srlat. *-inus*, tal. *-ino*, hrv. *-in*, koji ima jedninsko značenje, pa su u hrvatskom običniji množinski oblici: *kerubini, serafini*.¹⁴⁰ U ovom su obliku – na *-in* s množinskim značenjem – potvrđeni i u *Odlomku Korčulanskoga lektionara* (80-e godine 14. st.: *koga hvalet anjeli i arhanjeli, kerubin i serafin*).¹⁴¹

Ostali Božji ugodnici uglavnom dolaze u množini: *apostoli, djevice/divice, djakove/djakovi, dusi, ispovjednici/ispovidnici, koludri, konfesuri, mladenci, mučenici, naučitelji, patrijarke, popove/popovi, proroci, redi, remete, sveci i svetece, učenici, udovice, vandelište*. Oni koji spadaju u crkvenu organizaciju već su navedeni u 2. odjeljku. Od ostalih navedenih samo su *prorok* i *vandelišta* potvrđeni i u jednini (primjer za *prorok* v. pod *Višni* u 5. odjeljku, a za *vandelišta* pod *Ivan* u 3. odjeljku). Ostale potvrde: *apostolov tvojih Petra i Pavla i družijeh apostolov nas zastupi pomoćju V¹ 61r* (u sličnoj formuli *G^{mn} apostolov tvojih Petra i Pavla i družijeh/inijeh apostolov tvojih* dolazi u *V¹* još 3x, u *A 5x*), *Duh utišiteljni bješe u apostolijeh V¹ 144r, Kako govorio jest ustmi svojih svetijeh prorokov, koji od vijeka jesut V¹ 31r – ... po usta svetijeh prorokov svojijeh A 18r, Tebe prorokov hvaleno čislo, tebe mučeničaska pravo svijetla vojinstva slave V¹ 71v – ... tebe prorokova¹⁴² blaženi broj, tebe mučenika svijetla hvale vojska A 8r, Svi sveti patrijarke i proroci, molite za nas! V¹ 86v, A 121v, nauči me slijediti voļu tvoju zaradi ... svetih anđela tvojih, proroka, patrijaraka, apostola, mučenika, ispovidnika, divica i svijeh svetijeh kolicih tvojih V¹ 148r, O dušo, ľubeći možeš uzľjesti gdje budeš pohoditi patrijarke, pozdravľati proroke, poklaňati se apostolom, ćuditi se mnoštvu od konfesura i mučenika, gledati se u koru od djevica A 104r, Svi sveti dusi i redi Boži, molite za nas! V¹ 86v, A 121v, Svi sveti apostoli i vandelište, molite za nas! Svi sveti*

---

h) dolaze u *Odlomku Korčulanskoga lektionara* (80-e godine 14. st.) – v. D. Malić (1994, 160).

¹⁴⁰ AR IV, s. v. *kerubin*, m.; XIV, s. v. 1. *serafin*, f. coll. s potvrdom iz Š. Budinića i 2. *serafin*, m.; ER I, s. v. *heruvim*, f. kol.; *serafim*, f. – Gramatičke su oznake za kolektivne imenice svugdje ž. r., ali primjeri to ne pokazuju.

¹⁴¹ D. Malić (1989, 17; 1994, 164, 170).

¹⁴² Hibridni *G^{mn}* od čakavskog oblika *prorokov* i dubrovačkog množinskog nastavka *-a*.

učenici (Gospodinovi), molite za nas! Svi sveti mladenci (Boži), molite za nas! V¹ 87v, A 122r, 122v, Sveti svi mučenici, molite za nas! V¹ 88r, A 122v, Svi sveti naučitelji Boži, molite za nas! V¹ 88v, Sve svete divice / djevice i udovice, molite za nas! Svi sveti i svetice Božje, molite za nas! V¹ 89r / A 123v i dr. Od navedenih riječi potvrđeni su samo odnosni pridjevi *apostolski*, *apostoličaski*: ... da nijednomu od nas pusti[š] smetenju, koji[h] u apostolski ispovidi k meni utvrdi V¹ 48v – da nijednomu od nas dopustiš smetenju, kojih u apostolski ispovijedi k menje utvrdi A 39r, Bože, ki među apostoličanske popove službenike tvoje ... učinio si živjeti A 65v–66r. Što se potvrđenosti tiče, za *djak*, *ispovjednik*, *konfesur*, *koludar*, *pop*, *red*, *remeta* v. 2. odjeljak. Riječ *apostol* nije potvrđena u N¹d. Najstarija joj je potvrda iz N. Ranjine u liku *apostoo* (s nesažetim oo < ol), a u liku *aposto* iz Gradića.¹⁴³ Pridjev *apostoličaski* nije potvrđen, nego *apostoličanski*, *apostolički*, *apostolski* – sve s mlađim potvrdama.¹⁴⁴ I za sve ostale riječi – osim za *svetac*, koji ima potvrdu iz Rogovskih regula oko 1400., dakle otprilike iz istog vremena kao V¹ – naše su potvrde najstarije poznate, s time da među postojećim potvrdama u AR nema sintagmatskih sveza s pridjevom *svet* i u množini, kao skupinâ određenih Božjih ugodnika na nebu.¹⁴⁵

Imena arkandela, evanđelista i svetaca / svetica (osim *Gabrijel*, *Ivan* i *Elizabeta / Elizabet* – primjere v. u 3. odjeljku, te apostola *Petar* i *Pavao* – v. u ovom odjeljku primjere uz riječ *apostol*) dolaze samo u litanijama, u V¹d (koji je nekad jednak N), uvijek uz epitet *sveti*, *sveta* i uz spomenutu formulu *moli / molite za nas!* Nekad se navode u parovima, kako se običavaju i slaviti na određeni dan u godini. Redosljed u molitvenicima ponekad se ne podudara, što bi mogla biti slučajnost, a možda i posljedica davanja prednosti nekome svecu ili svetici u određenoj redovničkoj skupini. Navest ćemo ih abecednim redom. Ako su istovjetni u oba molitvenika, navodi se jedan oblik, a ako se razlikuju, navode se s kosom crticom, s time da je na prvome mjestu lik iz V¹, a na drugome iz A:

¹⁴³ AR I, s. v. *aposto* pod 1. b).

¹⁴⁴ AR I, s. v. *apostoličanski*, *apostolički*, *apostolski*.

¹⁴⁵ AR II, s. v. *djevica*; *duh* pod 2. a. sa značenjem “judski duh odijeljen od tijela poslije smrti”; VI, s. v. *mladjenac*; VII, s. v. *mučenik* pod b); IX, s. v. *patrijarka* pod b) sa značenjem “praotac, praroditelj”; XII, s. v. 1. *prorok*; XVII, s. v. 1. *svetac*; 1. *svetica*; XIX, s. v. *učenik* pod b.; 1. *udovica*; XX, s. v. *vandelist(a)*.

Agata – (lat. *Agatha*) *Agata* A 123v – prva potvrda iz Gradića.¹⁴⁶

Agnez – (lat. *Agnes*) *Agnez* V¹ 88v, A 123v – lik nije potvrđen. Grafija *agnef* mogla bi se čitati i *Agnes* (prema lat. grafiji), ali pretpostavljamo izgovorni lik sa z. Isto vrijedi i za naredne slučajeve s grafijom *f*. U AR su potvrđeni likovi *Agnes* i *Agnesa* (oba iz Glavinića), ali to može također biti samo stvar nesigurna čitanja, dok lik *Agneza* dolazi tek iz Zuzerija i Kavanjina (17. st.).¹⁴⁷

Ambrozi – (lat. *Ambrosius*) *Ambrozi* V¹ 88r, A 122v – u ostala dva pristupačna dubrovačka molitvenika – Ć i T – dolazi lik *Ambroži* (u T graf. *Ambroŕgi*), međutim u V¹ i A grafija je *f* (prema lat.), koja ne sugerira čitanje ž. Inače su potvrđeni likovi sa *s*, *z* i *ž* i s različitim dočetakom, ali ne *s* -*i*, i svi su iz mlađega vremena.¹⁴⁸

Andrija – (lat. *Andreas*) *Andrija* V¹ 87r, A 121v – lik potvrđen od 13. st. Ni AR ni ER ne tumače *i* < *e*.¹⁴⁹

Antonil/Antun – (lat. *Antonius*) *Antoni/Antune* V¹ 88r/A 123r – lik *Antoni* nije potvrđen, a *Antun* ima potvrdu tek iz Gradića.¹⁵⁰

Augustin – (lat. *Augustinus*) *Augustine* V¹ 88r, A 122v – lik je potvrđen od 15. st., premda zbog moguće grafije *u* = *v* nije sasvim pouzdan.¹⁵¹ Ostala dva dubrovačka molitvenika imaju pojednostavljeni lik *Agustin*.¹⁵²

Barnaba – (lat. *Barnabas*) *Barnaba* V¹ 87r, A 122r – ime je potvrđeno samo u liku *Brnaba* (Mon. croat., vjer. 14. st., glagoljica)¹⁵³, s normalnom glasovnom pojavom: strani slijed *samoglasnik* + *r* > *slogotvorni r*, koja bi se na temelju grafije *ar* = *r* mogla pretpostaviti i za dubrovačke molitvenike (i Ć), ali je za

---

¹⁴⁶ AR I, s. v. 1. *Agata*.

¹⁴⁷ AR I, s. v. *Agnes*, *Agnesa*, *Agneza*.

¹⁴⁸ AR I, s. v. 1. *Ambros*, *Ambrosija*, *Ambrosio*, *Ambroz*, *Ambrozij*, *Ambrozije*, *Ambrozio*, *Ambrozo*, *Ambrož*, *Ambrožo* – u Gradića, primjerice, i *Ambrozo* i *Ambrožo*.

¹⁴⁹ AR I, s. v. *Andrija*; ER I, s. v. *Andrej*.

¹⁵⁰ AR I, s. v. *Anton*, *Antun*.

¹⁵¹ AR I, s. v. *Augustin*.

¹⁵² *Djela JAZU* 31, 278; M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 75).

¹⁵³ AR I, s. v. *Brnaba*.

gradsku sredinu, kojoj su očito bili namijenjeni V¹ i A, vjerojatniji slijed *ar* prema lat. izgovoru (ipak usp. *Brnarde*).

Bartolomija/Bartolomej – (lat. *Bartholomaeus*) *Bartolomija/Bartolomeje* V¹ 87r/A 122r – s prvim likom, u kojem je *-ija* < *-aeus* (kao i *-ij*, *-ije*¹⁵⁴ – usp. i *Matija*), dok drugi lik slijedi latinski uzorak (s vokativnim nastavkom *-e*, umj. očekivanog *-u* iza palatala). U Ć dolazi lik *Bartolomija*, a u T *Bartolomije*. Lik *Bartolomej* potvrđen je od 14. st., a *Bartolomija*, *Bartolomije* od 15. st.¹⁵⁵

Benedikt – (lat. *Benedictus*) *Benedikte* V¹ 88r, A 123r – potvrde su od 17. st.¹⁵⁶

Bernardin – (lat. *Bernardinus*) *Bernardine* A 123r – prva potvrda iz Mon. croat. kao ime kneza Frankopana.¹⁵⁷

Bonaventura – (lat. *Buonaventura*) *Bonaventura* A 123r – dosad nepotvrđeno.¹⁵⁸ Ne dolazi ni u Ć i T.

Brnard/Bernard – (lat. *Bernardus*, tal. *Bernardo*) *Brnarde/Bernarde* V¹ 88v/A 123r – u liku iz V¹ (graf. *barnarde*) potvrđena je navedena glasovna pojava: *strano er > ṛ* (usp. *Barnaba*), koja može biti i zaostatak iz čakavskog predloška. U *Libru od mnozijekh razloga* potvrđen je nominativ *Brnarad* (graf. *Barnarad*). Lik *Brnarado* potvrđen je od 14. st., za *Bernardo* se uz potvrdu iz Mon. croat. ne navodi godina, a *Bernard* dolazi tek u Glavinića.¹⁵⁹

Čičilija/Čečilija – (lat. *Caecilia*) *Čičilija/Čečilija* V¹ 88v/A 123v – navedeno se čitanje s *č* prema talijanskom izgovoru izvodi na temelju grafije u A, koji dobro razlikuje grafeme za *c* i *č*. Ć ima *Cecilija*, ali to može biti i utjecaj latinske grafije, koji je u tom molitveniku vrlo čest (usp. npr. *ar*, *er* za *ṛ*, *ij* za *j* i dr.). U T grafija je *Cezilia*, koju vjerojatno treba čitati *Čečilija*, jer premda ima npr. *uzeniizi*, *muzeniizi* za *učenici*, *mučenicici* (sa *z* za *c* i *č*), *c* za *č* je pouzdano,

---

¹⁵⁴ ER I, s. v. *Bartolomej*.

¹⁵⁵ AR I, s. v. *Bartolomej*, *Bartolomija*, *Bartolomije*.

¹⁵⁶ AR I, s. v. *Benedikt* (Glavinić, Della Bella).

¹⁵⁷ AR I, s. v. *Bernardin*.

¹⁵⁸ Prema LK 173 *Bonaventura*, jedan od najvećih franjevačkih ideologa, kanoniziran je tek 1482. Kako se u A već ubraja među svece, taj podatak potiče na misao da je A nastao poslije te godine, a ne – kako se pretpostavlja na temelju grafije – polovinom 15. st. Usp. i napomenu o osnutku franjevačke dubrovačke vikarije.

¹⁵⁹ AR I, s. v. *Bernard*, *Bernardo*, *Brnard*, *Brnarad*, *Brnarado*.

npr. *Ludouice, Dominice* za *Ludoviče, Dominiče*. U AR je potvrđen samo lik *Cicilija* (Mon. serb. 15. st., primjer vjer. iz Hercegovine).¹⁶⁰

Dominik – (lat. *Dominicus*) *Dominiče* V¹ 88r, A 123r – dosadašnje su potvrde splitske i dubrovačke iz 15. st.¹⁶¹

Dervazi i Protazi – (lat. *Gervasius, Protasius*) *Dervazi i Protazi* V¹ 87v, A 122v – čitanje *Dervazi* (graf. geruaji) s redovnom štokavskom zamjenom *đ* za grč.-lat. *g* ispred prednjojezičnog samoglasnika preuzeto je iz *Ć*; taj je lik potvrđen samo iz Mon. serb. kao osobno ime iz 15. st., i to sa *s* prema grčkom izgovoru, dok iz hrvatskih spomenika nije potvrđen. Noviji likovi *Gervazij, Gervazije, Gervazio* prema lat. grafiji, bez provođenja staroga glasovnog zakona, potvrđeni su tek iz Šuleka. Drugo ime uopće nije potvrđeno.¹⁶² Osim V¹ i A navedeni sveci zazivaju se i u *Ć* i *T*.

Đurađ – (lat. *Georgius*) *Đurđu* V¹ 88r – nominativni lik *Đurađ*, normalnim glasovnim razvojem od lat. imena, potvrđen je od 13. st. iz Mon. serb. (i u liku *Đurđb*), pri čemu su neke potvrde možda i dubrovačke.¹⁶³

Elizabeta / Elizabet – (lat. *Elisabeth*) *Elizabeta / Elizabet* V¹ 98r / A 123v – v. 3. odjeljak.

Fabijan – (lat. *Fabianus*) *Fabijane* V¹ 87v, A 122v – potvrđen od 15. st.¹⁶⁴

Filip – (lat. *Philippus*) *Filipe* V¹ 87r, A 121v – potvrde od Bernardina.¹⁶⁵

Frančesko / Frančis – (lat. *Franciscus*, tal. *Francesco*) *Frančesko / Frančise* V¹ 88r / A 123r – prvi lik, prema talijanskom, potvrđen je u Dubrovniku u I. pol. 15. st., dok drugi nije potvrđen.¹⁶⁶

Gabrijel – (lat. *Gabriel*) *Gabrijele* V¹ 86v, A 121r – v. 3. odjeljak.

---

¹⁶⁰ AR I, s. v. *Cicilija*.

¹⁶¹ AR II, s. v. *Dominik*.

¹⁶² AR III, s. v. *Dervazij, Dervazije, Gervazij, Gervazije, Gervazijo*; AR XII.

¹⁶³ AR III, s. v. *Đurađ*.

¹⁶⁴ AR III, s. v. *Fabijan*.

¹⁶⁵ AR III, s. v. *Filip*.

¹⁶⁶ AR III, s. v. *Frančesko, Frančisko*.

Grgur – (lat. *Gregorius*) *Grguru* V¹ 88r, A 122v – s uobičajenom glasovnom promjenom *re > r*. Potvrde iz Mon. serb. su od 13. st.; sigurne hrvatske potvrde tek su od 15. st.¹⁶⁷

Ivan – (lat. *Joannes*) *Ivane* V¹ 87r, A 121v – v. 3. odjeljak.

Ivan Krstitelj – *Ivane Krstiteļu* V¹ 86v, A 121v – za složeno ime najstarija je potvrda iz 1457.¹⁶⁸

Ivan i Pavao – (lat. *Joannes et Paulus*) *Ivane i Pavle* V¹ 87v, A 122v – v. kod *Ivan i Pavao*; zajedno nisu potvrđeni.¹⁶⁹

Jakob – (lat. *Jacobus*) *Jakobe* V¹ 87r (2x), A 121v (2x). – Radi se o dvojici svetaca, vjer. Jakovu Starijem i Jakovu Mlađem, dok je u biblijskim tekstovima riječ o Jakovu patrijarhu.¹⁷⁰ Rječničke ih potvrde ne razlikuju. – Usp. i 3. odjeljak.

Jeronim – (lat. *Hieronymus*) *Jeronime* V 88r, A 122v – lik *Jeronim*, s uobičajenim gubljenjem lat. inicijalnoga aspiriranoga *h*, potvrđen je od 15. st., a lik *Jerolim* (sa suglasničkom disimilacijom) već od 14. st.¹⁷¹

Katarina – (lat. *Catharina*) *Katarina* V¹ 88v, A 123v – sigurne su hrvatske potvrde tek od 17. st.¹⁷²

Klara – (lat. *Clara*) *Klara* V¹ 89r, A 123v – s prvom potvrdom iz Gradića, uz Budmanijevu napomenu da je ime često u Dubrovniku i okolici.¹⁷³

Kuzma i Damjan – (lat. *Cusma et Damianus*) *Kuzma i Damjane* V¹ 87v, A 122v – prvo je ime kao osobno ime potvrđeno od *Razvoda istarskog*, drugo u 15. st. u Dubrovniku; zajedno su kao sveci potvrđeni uz naziv crkve u Mon. croat. 1450.¹⁷⁴

---

¹⁶⁷ AR III, s. v. *Grgur*.

¹⁶⁸ AR V, s. v. *krstitelj* pod *b*.

¹⁶⁹ AR V, s. v. *Ivan*; IX, s. v. 1. *Pavao*.

¹⁷⁰ LK 290–292.

¹⁷¹ AR IV, s. v. *Jerolim*, *Jeronim*.

¹⁷² AR IV, s. v. *Katarina*.

¹⁷³ AR V, s. v. *Klara*.

¹⁷⁴ AR II, s. v. *Damjan*; V, s. v. 3. *Kuzma*.

Leonard – (lat. *Leonardus*, tal. *Leonardo*) *Leonarde* A 123r – iz našeg se vokativa razabire nominativni lik *Leonard* (prema lat.), koji je potvrđen tek u Glavinića i Kavanjina.¹⁷⁵

Lovrjenac – (lat. *Laurentius*) *Lovrjenče* A 123r – potvrđeno u Dubrovniku od poč. 15. st., uz Budmanijevu napomenu da je u nominativu refleks jata kratak (pa i uspostavlja natuknicu *Lovrjenac*), a za ostale padeže da nije sigurno.¹⁷⁶ U Ć je graf. (u latiničkoj transliteraciji): *Lovrience*, ali to za čitanje nije posebno relevantno jer taj spomenik često slijedi latiničku grafiju, u kojoj se sljedovi *ije* i *je* bilježe jednako – *s ie*.¹⁷⁷

Lučija – (lat. *Lucia*) *Lučija* V¹ 88v, A 123v – za čitanje *c* ili *č* vrijedi što je rečeno kod Čičilija/Čečilija, premda je u Gradića i Gučetića potvrđeno *Lucija*, a u Ć također dolazi *Lucija*¹⁷⁸, dok *Lučija* nije potvrđeno.¹⁷⁹

Ludovik – (lat. *Ludovicus*) *Ludoviče* V¹ 88r, A 123r – dosadašnje su potvrde iz Vetranovića, Palmotića i drugih štokavskih pisaca.¹⁸⁰

Luka – (lat. *Lucas*) *Luka* V¹ 87v, A 122r – prva potvrda za osobno ime iz *Povaljske listine* (1250.).¹⁸¹

Margarita – (lat. *Margarita*) *Margarita* V¹ 88v – potvrde od 15. st.¹⁸²

Marija Mandalijena – (lat. *Maria Magdalena*) *Marija Mandalijena* V¹ 88v, A 123v – u imenu *Mandalijena ije* potječe od sekundarnog jata (od lat. dugog *e*); sa suglasničkom promjenom *gd* > *nd* ime je potvrđeno u dubrovačkim izvorima od *Libra od mnozijekh razloga*. Kao ime svetece potvrđeno je tek u Gučetića.¹⁸³

Marko – (lat. *Marcus*) *Marko* V¹ 87v, A 122r – potvrđeno tek u Gradića.¹⁸⁴

---

¹⁷⁵ AR VI, s. v. *Leonardo*.

¹⁷⁶ AR VI, s. v. *Lovrjenac*.

¹⁷⁷ M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 75).

¹⁷⁸ M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, 76).

¹⁷⁹ AR VI, s. v. *Lucija*.

¹⁸⁰ AR VI, s. v. *Ludovik*.

¹⁸¹ AR VI, s. v. *Luka*.

¹⁸² AR VI, s. v. *Margarita* pod *a*.

¹⁸³ AR VI, s. v. *Mandalijena* pod *a*.

¹⁸⁴ AR VI, s. v. *Marko* pod *a*.

Marta – (lat. *Martha*) *Marta* V¹ 88v – potvrde od 15. st.¹⁸⁵

Martin – (lat. *Martinus*) *Martine* V¹ 88r, 122v – prva potvrda iz Gradića.¹⁸⁶

Matija, Matio – *Matija, Matio* V¹ 87r, A 122r – za dva sveca slična imena – apostola i evanđelista Mateja (lat. *Matthaeus*) i apostola Matiju (lat. *Matthais*) – u AR su potvrđena četiri imenska lika: *Matej, Matij, Matija, Matio*, pri čemu svako od njih označava oba navedena sveca. Za sve njih potvrde su znatno mlađe od naših.¹⁸⁷ Tako ni za naše potvrde nije sasvim sigurno koje se ime na kojega od apostola odnosi. U litanijskim zazivima redosljed je: *Matija, Matio*. Na mjestu *Matije* u Ć dolazi *Mateju*, što sugerira da je *Matija* iz V¹ i A evanđelist *Matej*, a to je vjerojatno i po redosljedu zaziva. T ima: *Mateo* i *Matija*, što samo dokazuje spomenuta preklapanja potvrđena u AR.

Mihovio – (grč. *Μιχαήλ*, lat. *Michael*) *Mihovile* V¹ 86v, A 121r – s itacizmom prema grč. izgovoru, starom samoglasničkom promjenom kratki *a > o* i *v* zbog uklanjanja zijeva.¹⁸⁸ U nominativu se pretpostavlja dubrovački lik *Mihovio* (*s o < l*), potvrđen od 15. st.¹⁸⁹

Nikola – (lat. *Nicolaus*) *Nikola* V¹ 88r, A 122v – potvrde od 16. st.¹⁹⁰

Pavao – (lat. *Paulus*) *Pavle* V¹ 87r, A 121v – nominativni lik *Pavao* – s promjenom *au > av*, sekundarnim nepostojanim *a* i *l > o* – potvrđen je od 15. st.¹⁹¹

Petar – (lat. *Petrus*) *Petre* V¹ 87r, A 121v – nominativni lik *Petar* sa sekundarnim nepostojanim *a* potvrđen je od 15. st.¹⁹²

Rafael – (lat. *Raphaël*) *Rafaele* V¹ 86v, A 121r – nominativni lik *Rafael* potvrđen je u *Libru od mnogijeh razloga*, gdje pored *Rafael* dolazi *Mihovio* (*s* promjenom *l > o*), što je vjerojatno posljedica toga da je *Mihovio* češće kao osobno ime, pa mu je i prilagodba domaćim glasovnim pojavama pot-

---

¹⁸⁵ AR VI, s. v. *Marta*.

¹⁸⁶ AR VI, s. v. 1. *Martin*.

¹⁸⁷ AR VI, s. v. *Matej, Matij, Matija, Matijo*.

¹⁸⁸ ER II, s. v. *Mihael*.

¹⁸⁹ AR VI, s. v. *Mihovio*.

¹⁹⁰ AR VIII, s. v. *Nikola*.

¹⁹¹ AR IX, s. v. 1. *Pavao* pod *d*.

¹⁹² AR IX, s. v. 1. *Petar*.

punija.¹⁹³ Osim toga, u imenu *Rafael* navedena se glasovna promjena vjerojatno izbjegavala zbog tročlanog samoglasničkog slijeda koji bi time nastao, premda je kasnije – u Divkovića i u Bellinu rječniku – ipak provedena.¹⁹⁴ Za ime arkanđela najstarija je poznata potvrda iz *Odlomka Korčulanskoga lekcionara*.¹⁹⁵

Sebastijan – (lat. *Sebastianus*) *Sebastijane* V¹ 87v, A 122v – pod natuknicom *Sebastijan* AR navodi likove: *Šebastijan*, *Šebaštijan*, *Šebestijan*, *Šebeštijan* s potvrđana od 15. st. Za lik *Sebastijan* najstarija je potvrda iz 17. st.¹⁹⁶ Grafija u dubrovačkim molitvenicima ne sugerira čitanje sa š. Ć također ima: *Sebastijane*.

Silvestar / Silvester – (lat. *Silvester, Sylvester*) *Silvestre/Silvester* V¹ 88r / A 122v – vokativni oblik iz V¹ sugerira nominativ *Silvestar* sa zamjenom lat. dočetka *-er* domaćim *-(a)r* s nepostojanim *a*¹⁹⁷, dok A ima izravno preuzet latinski lik (s V = N).

Stjepan – (lat. *Stephanus*) *Stjepane* V¹ 87v, A 122r – glasovne promjene *e > ě > je* i *ph > p* pokazuju starinu posuđenice, premda su potvrde u AR tek od 15. st.¹⁹⁸ U grafijskom liku *Stepana* (G^d) dolazi u ćiriličkoj *Povaljskoj listini* iz 1250., u kojoj je poremećeno pisanje samoglasnika *ě – e – i*.¹⁹⁹

Šimun / Simjun – (lat. *Simon, Simeon*) *Šimun/Simjune* V¹ 87r / A 122r – likovi u V¹ i A pokazuju da su se pomiješali nazivi Šimuna apostola (Simon) i Šimuna Bogoprimca (Simeon)²⁰⁰. U litanijama se zazivlje Šimun apostol. Iz grafije nije sigurno treba li i prvi lik čitati sa š, premda tako ima i Ć, dok je lik *Simjun* (u AR nepotvrđen) očito izveden iz *Simeon* s *o > u* i *j* umj. *e* radi uklanjanja zijeva. Zanimljivo je da je u Dubrovniku od 13. do 18. st. po-

---

¹⁹³ AR XII, s. v. *Rafael*.

¹⁹⁴ AR XII, s. v. *Rafaeo*.

¹⁹⁵ D. Malić (1989, 16; 1994, 170).

¹⁹⁶ AR XIV, s. v. *Sebastijan*.

¹⁹⁷ Vidi o toj problematici: D. Malić (1984).

¹⁹⁸ AR XVI, s. v. *Stjepan*.

¹⁹⁹ Vidi o tome: D. Malić (1988, 74–85).

²⁰⁰ LK, 558.

tvrđen hipokoristik *Sime* (rane potvrde iz Mon. serb. su ćiriličke). Inače je lik *Simun* potvrđen 1375. u Baški na Krku (glagoljica), a *Šimun* iz 15. st.²⁰¹

Tadija – (lat. *Thaddaeus*) *Tadija* V¹ 87r, A 122r – dočetak *-ija* < *-aeus* kao u *Matija*. Kao ime apostola potvrđeno tek u Lastrića.²⁰²

Tekla – (lat. *Thecla*) *Tekla* V¹ 89r – prva je dubrovačka potvrda iz 1253. (Mon. serb.), a iduća tek iz Gradića.²⁰³

Toma – (lat. *Thomas*) *Toma* V¹ 87r, A 121v – potvrđeno od 1474.²⁰⁴

Vičenci / Vičenco – (lat. *Vicentius*) *Vičenci / Vičenco* V¹ 87v / A 122v – za čitanje v. kod Čičilija / Čečilija. Likovi s č nisu potvrđeni.²⁰⁵

Vlasi – (lat. *Blasius*) *Vlasi* A 122r – s početnim *v* prema grč. izgovoru. Potvrde iz dubrovačkih pisaca od 16. st.²⁰⁶

Od navedenih svetaca i svetica samo V¹ ima: *Đurđa, Klaru, Margaritu, Martu, Teklu*, a samo A: *Agatu, Bernardina, Bonaventuru, Leonarda, Vlasiya*. Za *Bonaventuru* već je rečeno da sugerira kasniji postanak A nego što se pretpostavlja (polovina 15. st. – v. bilj. 158), a i *Bernardin* je djelovao oko 1400.²⁰⁷, pa tako i nije mogao ući u V¹, koji je nastao otprilike u to doba. Različiti su likovi svetačkih imena u V¹ i A: *Antoni / Antun, Bartolomija / Bartolomej, Brnard / Bernard, Čičilija / Čečilija, Elizabet / Elizabeta* (usp. i *Licabeta* u biblijskom tekstu), *Frančesko / Frančis, Silvestar / Silvester, Šimun / Simjun, Vičenci / Vičenco*. Za te likove Č ima: *Antoni, Bartolomija, Brnardo* (graf. *Barnardo*), *Cecilija, Elizabeta, Frančesko, Silvestar* (vokativ *Silvestre*), *Šimun, Vicenc* (graf. *vicenŕce*), a T: *Antoni, Bartolomije, Brnard* (graf. *Barnarde*), *Čečilija* (graf. *Cezilia*), *Elizaveta, Silvestar* (vokativ *Silvestre*), *Simun* (graf. *Symune*), *Vičenci* (graf. *Vizenzi*), dok *Frančeska* nema, ali ima u odnosu na ostale dubrovačke molitvenike neke druge svece i svetece. Zanimljivo je

²⁰¹ AR XIV, s. v. *Sime*; XV, s. v. 1. *Simeon, Simeun, Simon, Simun*; XVII, s. v. 1. *Šimun*.

²⁰² AR XVII, s. v. 1. *Tadija* pod a.

²⁰³ AR XVIII, s. v. *Tekla*.

²⁰⁴ AR XVIII, s. v. 1. *Toma*.

²⁰⁵ AR XX, s. v. *Vicenc* (potvrda iz Samobora 1555.), *Vicenco* (potvrda iz Divkovića).

²⁰⁶ AR XXI, s. v. 2. *Vlasi*. – Usp. i AR I, s. v. *Blasij* s potvrdom iz 13. st. (Mon. serb.), ali i *Blasi* iz *Povaljske listine* 1250. (D. Malić, 1988, 186 i 226).

²⁰⁷ LK 144 s. v. *Bernardin Sijenski*.

još da ni Ć nema *Vlasija*, a imaju ga i T i F²⁰⁸. Ovi primjeri pokazuju da se ostali dubrovački molitvenici djelomično slažu s V¹, a djelomično s A, ali nikako ne potvrđuju Rešetarovu tvrdnju da je T pretiskan s Ć²⁰⁹. Za T se, osim toga, pretpostavlja znatno raniji nastanak od Ć.²¹⁰ Zanimljivo je napomenuti da se dosadašnje potvrde u AR za većinu razmatranih imena uglavnom odnose na osobna imena, a rjeđe na imena svetaca i svetica, od kojih osobna imena potječu.

Zaključak

Razmotreni leksik najstarijih hrvatskih molitvenika pokazuje, po logici stvari, često najstarije poznate hrvatske potvrde. Proizlazi to iz sastava jedinoga našega jezičnopovijesnoga rječnika – AR, u kojemu su najranije pisane potvrde mnogo češće srpske negoli hrvatske. Najraniji hrvatski latinički spomenici nisu bili ni poznati, a kamoli objavljeni u vrijeme kada je taj rječnik zasnovan, a i od glagoljičkih bilo je malo objavljeno. Najvažniji hrvatski izvor za najranije jezično razdoblje u tom je rječniku zbirka glagoljičkih isprava što se u rječniku citira kao *Mon. croat.* (Kukuljević-Sakcinski, 1863). Tek su nakon drugoga svjetskog rata u AR kao izvori uneseni u međuvremenu objavljeni hrvatski spomenici, među njima i V¹, ali vrlo slabo ispisani, što je posljedica teškoga čitanja i razumijevanja transliteracijskih izdanja. Ta nas problematika upućuje na potrebu što sustavnijeg objavljivanja starih hrvatskih tekstova u transkripcijskim izdanjima, s jedne strane, i na što skoriju izradu starohrvatskoga rječnika, zasnovanoga na konkordancijskom ispisu izvora, s druge strane. Taj bi rječnik pokazao gotovo tisućugodišnju povijest hrvatskoga jezika kao više-manje jedinstvenog sredstva izražavanja duhovnih i kulturnih potreba i dosega naroda, razjedinjenog niz stoljeća pod tuđim političkim upravama, jedinstvenog bez obzira na dijalekatske razlike i državne granice.

Ovdje razmotrena leksička građa vezana uz crkveno-vjersku problematiku pokazuje, s jedne strane, tipično dubrovačku obojenost nekih leksema, a s druge vjekovnu kliširanost mnogih vjerskih i liturgijskih formula na čitavu hrvatskom prostoru, što su se sačuvale od najstarijih

---

²⁰⁸ *Djela JAZU*, 31 (bilj. 12 na str. 42).

²⁰⁹ M. Rešetar u: M. Rešetar – Ć. Đaneli (1938, XLVII–XLVIII, bilj. 3).

²¹⁰ F. Fancev (1934, LXXXVII); V. Putanec (1985).

poznatih spomenika u rasponu od šest stoljeća do naših dana. Glasovne promjene zasljeđene u biblijskim i svetačkim imenima pokazuju njihovu usvojenost u još nekoliko stoljeća dubljoj starini. To je pokazatelj naše davne ukorijenjenosti u zapadnoeuropskom duhovnom i kulturnom krugu. S druge strane svjedoče i o značenju naše crkvenoslavenske baštine, duboko utkane u hrvatsku jezičnu i duhovnu svijest i povijest, svjedoče o našoj nezanemarivoj mnogostoljetnoj prisutnosti na razmeđu Zapada i Istoka.

Zbog opsežnosti leksičke građe zastupljene u razmatranim molitvenicima za ovu su prigodu odabrani samo neki tematski sklopovi. Nesumnjivo bi bilo i zanimljivo i korisno razmotriti i ostale, npr. što je od predmeta i pojava ovozemaljskog svijeta i života zastupljeno u tekstovima oficijeskoga i molitvenoga karaktera, ili kojim se sve pridjevima atribuiraju vjerski pojmovi, kojim se glagolima izriču djelatnosti božanskih osoba, a kojima se njima obraćaju vjernici i dr. Ostavit ćemo to za neku drugu prigodu.

Literatura:

- Biblija – Stari i Novi zavjet*, Stvarnost, Zagreb 1969. (kratica: Biblija).
Divković, M., 1900. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb. Reprint 1991. (kratica LL).
Djela JAZU 31, JAZU, Zagreb 1934.
Enciklopedija Jugoslavije 3, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1958. (kratica EJ).
Fancev, F., 1934: “Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagoljske crkve”, *Djela JAZU 31, JAZU*, Zagreb, I–CII.
Giannelli, C., 1934: “Najstariji štampani hrvatski molitvenik”, *Djela JAZU 31, JAZU*, Zagreb, 252–288.
Hercigonja, E., 1975: *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti 2*, Liber – Mladost, Zagreb.
Kukuljević-Sakcinski, I., 1863: *Povijesni spomenici južnih Slavena. Knjiga I. Listine hrvatske*, JAZU, Zagreb.
Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Ur. A. Badurina, Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979. (kratica LK).

- Malić, D., 1973: “Šibenska molitva (Filološka monografija)”, *Rasprave Instituta za jezik* 2, Zagreb, 81–190.
- Malić, D., 1984: “Imenice s nesufikslnim završetkom *-ar* (dijakronijski pregled)”, *Filologija* 12, JAZU, Zagreb, 27–103.
- Malić, D., 1988: *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Znanstvena biblioteka HFD-a 17, Zagreb.
- Malić, D., 1989: “Prilog istraživanju hrvatske latiničke književnosti 14. stoljeća – Odlomak Korčulanskog lekcionara [Pokušaj čitanja i (orto)grafijska obilježja]”, *Croatica – Prinosi proučavanju hrvatske književnosti* 31–32, Zagreb, 7–56.
- Malić, D., 1990: “‘Vatikanski hrvatski molitvenik’ kao potvrda izvornosti dubrovačke ijekavštine”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 33, Novi Sad, 251–256.
- Malić, D., 1994: “Rječnik Odlomka Korčulanskog lekcionara”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, Zagreb, 155–196.
- Malić, D., 1996: “Hrvatski latinički molitvenik u Arhivu HAZU”, *Filologija* 27, JAZU, Zagreb, 63–96.
- Malić, D., 1997–1998: “Paljetkovanje po najstarijim hrvatskim molitvenicima (Molitveničko nazivlje)”, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 23–24, Zagreb, 225–256.
- Novi zavjet i psalmi*, XIII. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1992. (kratica NZ).
- Miklosich, F., 1862–1865: *Lexicom palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae (kratica LP).
- Putanec, V., 1985: “Novi prilozi za povijest hrvatskih inkunabula 15. stoljeća”, *Čakavska rič* 13, Split, 3–56.
- Rešetar, M. i Đaneli, Ć., 1938: *Dva dubrovačka jezična spomenika iz XVI vijeka, Posebna izdanja SKA CXXII, Filozofski i filološki spisi* 32, Beograd.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb 1880–1976. (kratica AR).
- Skok, P., 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb (kratica ER).
- Vatikanski hrvatski molitvenik – Djela* JAZU 31, JAZU, Zagreb 1934, 1–78. (kratica: V¹).

New Gleaning Through Croatian Oldest Prayer-Books

Summary

The paper covers terminology related to church and religious issues in the oldest-known Croatian prayer-books: *Croatian Prayer-Book in Vatikan Library* (V – about 1400) and *The Prayer-Book* in possession of the Library of Academy (A – about mid. 15th c.). It is divided into several thematic parts. It observes the identicalness/difference of lexemes for particular concepts in both prayer-books. Verification of particular lexemes on the basis of comparison with the only linguistical-historical dictionary – *AR* is especially focused on. The paper recognizes many lexemes affiliation to Dubrovnik linguistic area, but also persistence of some religious and liturgical formula in the Croatian language.

Ključne riječi: vjerski leksik, crkveno nazivlje, pripadnici crkve, vjerski pojmovi, biblijska imena, nebo–pakao–limb–zemlja–svijet, nazivi božanskih osoba, nazivi i imena obitavatelja neba, imena svetaca i svetica

Key words: religious lexis, church terminology, church members, religious concepts, Biblical names, heaven-hell-limbo-earth-world, names of divine persons, names of residents of heaven, names of saints and women saints